

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Andreas Svensson

Vinstandelsstiftelser
– spörsmål kring obligatoriskt och optionellt förvaltade
vinstandelar

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Katarina Olsson

Stiftelserätt

Termin 9

Innehåll

ABSTRACT	1
FÖRORD	3
VISSA FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Terminologi	6
1.3 Syfte och avgränsningar	6
1.4 Metod och material	7
1.5 Disposition	8
2 STIFTELSE	9
2.1 Stiftelsen i en associations- och organisationsrättslig kontext	9
2.2 Stiftelsebegreppet i SL:s mening	10
2.3 SL:s stiftelserekvisit	11
2.3.1 Förordnandet	11
2.3.2 Stiftaren	12
2.3.3 Förmögenheten och förvaltningsåtagande	14
2.3.4 Ändamålet	14
2.4 Anknuten respektive egen förvaltning	17
3 VINSTANDELSSTIFTELSE SOM INCITAMENT	18
3.1 Inledning	18
3.2 Något om principal- och agentproblematiken	18
3.3 Vinstandelssystemets funktion	19
3.4 Beskrivning av ett par vinstandelsstiftelser	20
3.4.1 Stiftelsen Oktagonen	21
3.4.2 Sporren	22
4 VINSTANDELSSTIFTELSE INOM SKATTERÄTTEN	24
4.1 Beskattning av arbetsgivaren	24
4.2 Beskattningen av arbetstagaren/destinatären	25
4.3 Beskattning av stiftelsen	25
4.4 Förvaltningsdomstolarnas avgöranden – betydelsen för civilrätten	26
5 CIVILRÄTTSLIG KLASSIFICERING AV VINSTANDELSSTIFTELSE	28
5.1 Truster och värdepappersfonder	28
5.1.1 Det anglosachsiska trust-institutet	28
5.1.2 Värdepappersfonder	29

5.2	Några anmärkningar kring SL:s tillämparhet på vinstandelsstiftelser	31
5.2.1	Stiftelserekvisiten i 1 kap. 2 § SL	31
5.2.1.1	Allmänt	31
5.2.1.2	Förordnandet	31
5.2.1.3	Ändamålet	32
5.2.1.4	Förmögenheten	33
5.2.2	Inskränkt tillämpning - 1 kap. 7 § SL	34
5.3	Analys av vinstandelsstiftelser – obligatoriskt och optionellt förvaltade vinstandelar	36
6	BODELNING OCH UTMÄTNING AVSEENDE DESTINATÄRERNAS VINSTANDELAR	39
6.1	Bodelning vid äktenskapsskillnad	39
6.1.1	Tjänstepension – en överblick	39
6.1.2	Vinstandelar – giftorättsgods, enskild egendom eller särskild egendom	41
6.1.3	Svea hovrätts dom 1996-11-06 T 59/96	42
6.1.4	Slutsatser	43
6.2	Utmätning	45
6.2.1	Allmänt om utmätning	45
6.2.2	Slutsatser	46
	LITTERATURFÖRTECKNING	48
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	51

Abstract

A company that wishes to initiate a profit-sharing scheme involving its employees have a number of legal formats at its disposal. This thesis deals with one of these, namely the profit-sharing foundation where companies share part of their profit with their employees by allocating part of the profit to a foundation according to certain established legal rules and principles.

The profit-sharing foundation has been given a purpose, viz. to administer the allocated profit funds according to specific directions to which it is bound. The employees who are beneficiaries to the profit-sharing scheme could be claimed to receive an imaginary share of the capital of the foundation. Such profit-sharing foundations and profit shares are described in the present thesis. In Swedish law, there is a certain amount of uncertainty as regards potentially different legal consequences connected to the profit-sharing foundations and the proper legal classification of such schemes. As a direct consequence, the proper handling of profit shares in different legal contexts, e.g. in a case of a division of property for an employee or in a case of execution of his/her property, remains to a large extent unclear. To this date, there is no definition in Swedish civil law of what constitutes a profit-sharing foundation.

The overarching purpose of the present thesis is to give a detailed account of the legal character and background of the concept of the profit-sharing foundation. Two questions are at the heart of the discussion; how should this kind of foundation be evaluated and which is the best way to illustrate which legal consequences that are associated with such a foundation, especially with regard to the profit-shares? In the light of the current analysis I also discuss the appropriate handling of the shares in the two cases mentioned above, viz. potential execution of the property of an employee, as well as an instance of a division of his/her property. In connection to this, an adequate comparison is also made with the appropriate procedure as regards occupational pension. The thesis takes as its starting point cases in existing Swedish law where all parties involved in the legal relations are domiciled in Sweden. Some comparisons are however made to the Anglo-Saxon institution of trust.

The investigation and analysis according to civil law of profit-sharing foundations carried out in this paper forces us to distinguish profit shares of two different kinds, all depending on the kind of premises under which they are administered. The distinction made appears necessary if the specific character of the concept of a foundation, a legal subject in its own right, is to be respected. The two kinds of profit shares are labelled *obligatory* and *optional* respectively and illustrate a difference in legal consequences. Profit shares under *obligatory* administration are the property of the foundation. Profit shares under *optional* administration are the property of the employee and represent trust money in relation to the capital of the profit-sharing

foundation itself. The proposed distinction between *obligatory* and *optional* profit shares may be of great significance for the legal treatment of profit shares.

Förord

Denna uppsats har fått sin utformning och sitt innehåll tack vare ett flertal personer vilka jag vill visa min uppskattning. Bland dem som förtjänar ett särskilt omnämnande vill jag först och främst tacka min handledare universitetslektor Katarina Olsson, som bidragit med vägledning under uppsatsskrivandet gång. Vidare förtjänar Ulf Redemo, VD vid SEB Trygg Liv Pensionstjänst ett omnämnande. Han har under arbetets gång, i stor utsträckning, varit mig behjälplig med att besvara frågor och komma med kritik utifrån ett praktiskt orienterat perspektiv. Andra personer som skall framhållas är Anders Palm, Senior Manager på KPMG, min far Ingmar Kirkfjell, försäkringsmäklare vid SFS och universitetslektor Eva Ryrstedt, vilka funnits till hands för frågor och kommit med förslag på justeringar vilket bidragit till att höja kvalitén på uppsatsen.

För bistånd med korrekturläsning tackar jag Petter Anefur och John Gerhardsson. Ansvar för eventuella brister i framställningen är naturligtvis uteslutande mitt eget.

Lund i januari 2005

Andreas Svensson

Vissa förkortningar

ABL	Aktiebolagslag (1975:1385)
AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
FAL	Lag (1927:77) om försäkringsavtal
FRL	Försäkringsrörelselag (1982:713)
FB	Föräldrabalk (1949:381)
HD	Högsta domstolen
IL	Inkomstskattelag (1999:1229)
JB	Jordabalk (1970:994)
LIF	Lag (2004:46) om investeringsfonder
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
Prop.	Regeringens proposition
RR	Regeringsrätten
RÅ	Regeringsrätten årsbok
SFL	Lagen (1997:323) om statlig förmögenhetsskatt
SL	Stiftelselagen (1994:1220)
SOU	Statens offentliga utredningar
TL	Lagen (1929:116) om tillsyn över stiftelser
TrL	Lag (1967:531) om tryggnad av pensionsutfästelse m.m.
UB	Utsökningsbalk (1981:774)
ÄB	Ärvdabalk (1958:637)
ÄktB	Äktenskapsbalk (1987:230)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

En modell för resultatdelning och att skapa incitament består i att en arbetsgivare avsätter medel att förvaltas av en s.k. vinstandelsstiftelse för arbetstagarnas räkning. Förutom vinstandelsstiftelse förekommer bl.a. beteckningar som resultatandelsstiftelse, resultatstiftelse, gratifikationsstiftelse och förvaltningsstiftelse.¹ Det finns framförallt två anledningar att välja denna vinstdelningsform, dels ger den möjlighet för arbetsgivare att på ett skattegynnadt sätt belöna personal, dels kan personalen vid ett företag härigenom erbjudas delägarskap. Under vissa individuella förutsättningar kan vinstdelningsformen även medföra skattelättnader för de anställda. Dylika vinstdelningssystem kan därför sägas ha incitamentshöjande egenskaper. Arbetsgivaren gör en avsättning ur räkenskapsårets vinst till stiftelsen för de anställdas räkning när företaget uppnår vissa uppställda resultatmål, exempelvis en viss räntabilitet på eget kapital. Vinstdelningen är ofta en ensidig utfästelse från arbetsgivaren, emellertid utformas reglerna för denna i samråd med företrädare för personalen.² Denna överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetstagare återspeglas vanligen i stiftelsens stadgar. Häri regleras förutom parametrarna för att bestämma avsättningens storlek, förvaltningsföreskrifter för stiftelsen samt regler för utbetalning till arbetstagarna.

Den mest kända vinstandelsstiftelsen i Sverige är förmodligen den som finns vid Svenska Handelsbanken, Stiftelsen Oktogonen, vilken också var bland de allra första i Sverige, instiftad i februari 1973. Stiftelsen Oktogonen har fått bilda skola för andra liknande incitamentsprogram, förvaltade av stiftelser. Det positiva förhandsbesked Svenska Handelsbanken fick, att avsättningen ur företagets vinst skulle klassificeras som avdragsgill personalkostnad, får presumeras vara orsaken till detta.³ Kännetecknade för vinstandelsstiftelserna som rättsfigur är att de vuxit fram vid sidan av den civilrättsliga regleringen av stiftelseväsendet. Någon civilrättslig definition av en vinstandelsstiftelse finns inte. Likaså saknas mig veterligen några avgöranden i våra allmänna domstolar avseende vinstandelsstiftelsernas civilrättsliga karaktär och status och uttalandena i doktrinen är få. Istället är det inom offentlighetsrätten som fenomenet med vinstandelsstiftelser har kommit att behandlas.

Vinstandelsstiftelse definieras i lag (1962:381) om allmän försäkring som: ”en stiftelse som har till väsentligt ändamål att tillgodose ekonomiska intressen hos dem som är eller har varit anställda hos en arbetsgivare som

¹ Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 129 f.

² Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 287.

³ RÅ 1974 ref. 16.

lämnat bidrag till stiftelsen (vinstandelsstiftelse)” Ett flertal förhandsbesked och avgöranden som behandlar vinstandelsstiftelserna samt företagen och människorna vilka är intressenter till dem har producerats av förvaltningsdomstolarna. Vad som således gäller i skatte- och socialförsäkringsrättsligt hänseende avseende vinstandelsstiftelser torde vara förknippat med färre frågetecken än vad som skall gälla i civilrättsligt hänseende. Mot denna bakgrund samt att mycket omfattande belopp torde stå under förvaltning av vinstandelsstiftelser och den inverkan deras existens kan förväntas ha på privaträttens domäner får forskningsinsatser inom detta område anses prioriterade.

1.2 Terminologi

Begreppen vinstandelsstiftelse och vinstandel har vunnit hävd och innebörd genom framförallt skatterättsliga domstolsavgöranden. Enligt min mening kan det vara missvisande att i alla avseenden tala om att arbetstagare/destinatärer innehar vinstandelar. En åtskillnad bör göras mellan situationen då vinstmedel avsatts till en stiftelse och en arbetstagare/destinatär kan ha en förväntan om att bli tillgodosedd och det fallet när en arbetstagare/destinatär rent faktiskt har att fordra medel från stiftelsen. Med anledning av denna åtskillnad kommer två nya begrepp introduceras, obligatoriskt förvaltade vinstandelar respektive optionellt förvaltade vinstandelar, se kap. 5.3. Av nämnd anledning är begreppet andelsägare inte heller korrekt i alla situationer. Begreppen vinstandel och andelsägare kommer dock av praktiska skäl undantagsvis att användas för att underlätta framställningen där de inte kan missförstås.

1.3 Syfte och avgränsningar

Vinstandelsstiftelsen som rättsfigur har godkänts inom skatterätten och existerat under drygt 30 år i det praktiska livet utan någon närmare reflektion kring dess civilrättsliga status. Det övergripande syftet med föreliggande uppsats är att närmare redogöra för vinstandelsstiftelsens rättsliga karaktär och bakgrund. Hur skall denna rättsfigur civilrättsligt klassificeras och bedömas? Vilka rättsverkningar är förknippade med en dylik rättsfigur avseende framförallt vinstandelarna? Mot bakgrund av den företagna analysen är det min avsikt att belysa och redogöra för hur andelarna bör behandlas i anslutning till utmätning i arbetstagares/destinatärs egendom samt vid bodelning p.g.a. äktenskapsskillnad. Frågorna är inte bara akademiskt intressanta. Många praktiker torde ha glädje av att frågorna belyses och utreds och det är min förhoppning att bidra till att nyansera och förklara den juridiska konstruktion vinstandelsstiftelserna har. Övriga förekommande varianter av incitaments- och belöningsprogram kommer överhuvudtaget inte att behandlas här.

Beskattningsjuridiken kring vinstandelsstiftelsen behandlas framförallt för att visa stiftelsen i sin praktiska och rättsliga kontext. Viss utförligare behandling sker dock där det kan anses inverka på den civilrättsliga bedömningen. En kärnfull redogörelse för principal- och agentteorin görs även liksom en beskrivning av vissa incitamentseffekter som kan uppnås med en vinstandelsstiftelse.

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i gällande svensk rätt och avser endast beröra svenska förhållanden där alla i rättsförhållandet inblandade parter har sin hemvist i Sverige. Utländsk rätt, det anglosachsiska trust-institutet, kommer endast mycket översiktligt och summariskt beröras med avsikt att sätta in vinstandelsstiftelsen i en historisk och komparativ kontext.

1.4 Metod och material

Denna uppsats utgår i grunden från en juridisk metod av rättsdogmatisk modell, d.v.s. systematisering och strukturering av inom rättsområdet befintligt källmaterial. Uppsatsen kan sägas vara av både deskriptiv och normativ karaktär. I huvudsak skall beskrivas vad som får anses utgöra gällande rätt, *de lege lata*, därav det deskriptiva inslaget. Till detta passar den ovan summariskt beskrivna rättsdogmatiska metoden mycket väl. Uppsatsen syftar emellertid också till att i vissa avseenden komma med reflektioner och uttalanden om vad som borde gälla. En sådan ansats måste också ta sin utgångspunkt i en rättsdogmatisk systematisering av de för uppsatsen relevanta normerna. De rättskällor som finns tillgängliga för behandling är de sedvanliga. Arbetet kommer således först och främst att ta sin utgångspunkt i befintlig lagtext. Här kommer SL att vara av central betydelse. Beträffande förarbeten finns ett antal propositioner och offentliga utredningar som kan sägas vara till gagn för att spegla vinstandelsstiftelsens kontext och ursprung. Offentligrättslig praxis som återfinns kring vinstandelsstiftelser innehåller förutom avgöranden i skatterättsliga frågor även en del civilrättsliga ställningstaganden vilka kan tjäna som auktoritetsskäl i avsaknad av civilrättslig praxis på området.

Vidare har jag haft tillgång till material från de båda vinstandelsstiftelserna Oktogonen och Sporren. Några statistiskt säkerställda antaganden om vinstandelsstiftelser generellt kan givetvis inte grundas enbart på detta material. I viss skatterättslig praxis refereras också vinstandelsstiftelsernas funktion, stadgar och stiftelseförordanden. Även inom doktrinen förekommer uttalanden om hur vinstandelsstiftelser generellt är konstruerade. Dessa antagande får förmodligen, till viss del, anses vara rent intuitiva. Då det behandlade ämnet har flera praktiska beröringspunkter har även viss kontakt etablerats med personer som har stiftelser som profession för att därigenom få del av viktiga erfarenheter och synpunkter.

Beträffande den svenska rättsvetenskapliga doktrinen på området; skall anmärkas att den inte är särdeles omfattande, vilket i sig utgör ett starkt skäl till föreliggande arbete. En del rättsvetenskapliga artiklar har dock skrivits

vilka delvis behandlar och tangerar ämnet. Här skall särskilt nämnas Katarina Olssons författarskap. Stora delar av den litteratur vilken behandlar stiftelser är skriven innan tillkomsten av nya SL. Därför har Katarina Olssons avhandling Näringsdrivande stiftelser varit till stor hjälp för den deskriptiva framställningen avseende stiftelser. Det är den mest aktuella skriften som behandlar stiftelseväsendet ingående.

1.5 Disposition

Uppsatsen kan sägas vara indelad i två delar. Den första delen, kapitel 1-4, utgör en introduktion med syfte att ge en bild över vinstandelsstiftelsens kontext. Kapitel 2 behandlar SL och de centrala rekvisiten för att en stiftelse skall anses föreligga. Kapitel 3 berör stiftelsen ur ett företagsstyrningsperspektiv samt beskriver ett par vinstandelssystem. Nästföljande kapitel redogör kortfattat för vilka regler som gäller för vinstandelsstiftelsen och dess intressenter ur ett skatterättsligt perspektiv. I den andra delen, kapitel 5-6, behandlas uppsatsens frågeställningar. Kapitel 5 knyter an till kapitel 2 och utvecklar fenomenet vinstandelsstiftelse samt redogör för och analyserar vinstandelsstiftelsens och vinstandelarnas civilrättsliga karaktär. I det avslutande kapitlet behandlas frågeställningen kring vinstandelarnas status med anledning av bodelning vid skilsmässa och utmätning i arbetstagares/destinatärs egendom.

2 Stiftelser

2.1 Stiftelsen i en associations- och organisationsrättslig kontext

Generellt kan en stiftelse beskrivas som det rättsinstitut vilket uppkommer till följd av att någon anslagit egendom att såsom självständig förmögenhet varaktigt tjäna ett bestämt ändamål.⁴ Stiftelsen som rättsfigur behandlas vanligen utanför associationsrätten, eftersom stiftelsen saknar medlemmar som samverkar och deltar i förvaltningen i syfte att främja ett visst ändamål, vilket är karakteristiskt för en association. Utmärkande drag för stiftelseinstitutet är just avsaknaden av medlemmar samt att ingen kan rikta äganderättsanspråk mot stiftelsen som sådan.⁵ En stiftelse är självvägande. I likhet med flera associationer erhåller stiftelsen ställning som juridisk person och kan därmed ikläda sig skyldigheter, förvärva rättigheter och uppträda inför domstol. Begreppsbildningen juridisk person torde ha uppkommit av behovet att finna bärare av rättigheter och skyldigheter där dessa inte kan tillskrivas mänskliga individer. Associationer och organisationer är inte rättsliga konstruktioner som skapats helt på fri hand, utan de har gradvis vuxit fram i takt med krav och erfarenheter från det praktiska livet. De är rättsligt reglerade genom ett system av regler som kan eller skall tillämpas. Reglerna är således både tvingande och dispositiva. Det finns dessutom en rad vedertagna principer och rättsgrundsatser som knyter an till lagstiftningen utan att komma till fullt uttryck däri.⁶

Inom rättsvetenskapen har diskuterats vad rättspersonlighet innebär för andra än fysiska personer. Under 1800 talet etablerades ståndpunkten att rättspersonlighet enbart vilade på lagstiftning och att rätten till att bilda juridisk person erhöles genom ett koncessionsförfarande. Detta var den förhärskande uppfattningen i såväl Sverige och England som USA. Dock har det sedan 1900-talets början i Sverige endast krävts registrering avseende många organisationsformer. En stiftelse eller ideell förening torde däremot utgöra juridisk person utan registrering.⁷

En juridisk person är ett komplex av rättigheter och skyldigheter. Den kan beskrivas som en konstellation av kontrakt och ensidiga utfästelser där en part parallellt kan ingå avtal med flera motparter i ett övergripande syfte.⁸ Detta är ett pragmatiskt synsätt som i grunden bygger på ett kontraktsteoretisk tänkande. Behovet av att tränga djupare in i den juridiska personens väsen upphör och istället kan institutionen ses som ett medel för att underlätta avtal och samverkan mellan olika aktörer.

⁴ Hagstedt, J. A. *Om beskattning av stiftelser* s. 17.

⁵ Hagstedt, J. A. *Om beskattning av stiftelser* s. 17 ff.

⁶ Bergström, C. & Samuelsson, P. *Aktiebolagets grundproblem* s. 60.

⁷ Johansson, S. *Nial Svensk associationsrätt i huvuddrag* s. 23 ff och Bergström, C. & Samuelsson, P. *Aktiebolagets grundproblem* s. 67 f.

⁸ Jmf. Bergström, C. & Samuelsson, P. *Aktiebolagets grundproblem* s. 67 f.

En viktig rättslig grundsats är att antalet organisationsformer är begränsat enligt principen om *numerus clausus* till vad som etablerats i lag, praxis och doktrin.⁹ För stiftelser som faller utanför SL:s tillämpningsområde saknas generella civilrättsliga lagregler. Ytterligare lagstiftning finns enbart i TrL, vars tillämpningsområde är begränsat till pensions- och personalstiftelser. Vinstandelsstiftelser har varit en del av det rättsliga livet och samfärdseln sedan början av 1970-talet. Rättsbildningen har hunnit etableras inom viss doktrin, offentlighetslagstiftning och praxis. Svaret på uppkommande civilrättsliga frågeställningar torde för närvarande få sökas i SL, i den mån den kan tillämpas, liksom i skatterättslig praxis, rättsgrundsatser samt möjliga analogier till gällande lagar och praxis inom associations- och organisationsrättens område.¹⁰

2.2 Stiftelsebegreppet i SL:s mening

Innan SL trädde i kraft 1996 fanns ingen allmängiltig legal definition av begreppet stiftelse i svensk rätt.¹¹ Det närmaste man då kunde komma en sådan legal definition var den som fanns intagen i 1 § Lagen (1929:116) om tillsyn över stiftelser, TL, vilken till följd av SL:s ikraftträdande upphävdes:

"Har någon anslagit egendom att såsom självständig förmögenhet fortvarande tjäna ett bestämt ändamål, skall den sålunda grundade stiftelsen anmälas hos KB i det län, där stiftelsens förvaltning huvudsakligen skall utövas."

TL, som var resultatet av ett långdraget utredningsarbete, hade till huvudsakligt syfte att möjliggöra en statlig kontroll av stiftelserna och gavs därför mestadels bestämmelser av offentlighetslagstiftningens karaktär. Civilrättsliga bestämmelser saknades i stor utsträckning och kontrollen var dessutom avsedd att endast träffa allmännyttiga stiftelser.¹² Beträffande lagens civilrättsliga delar rådde delade meningar, i doktrin och praxis, huruvida de kunde bli tillämpliga analogt på stiftelser utanför denna krets.¹³ Ur stadgandet i 1 § TL går att utläsa följande tre rekvisit för att en stiftelse skulle anses vara för handen: *avskiljandet av egendom, varaktighet och ändamålsbestämning*. Nämnade rekvisit kan spåras i 1 kap. 2 § 1 st. SL:

"En stiftelse bildas genom att egendom enligt förordnande av en eller flera stiftare avskiljs för att varaktigt förvaltas som en självständig förmögenhet för ett bestämt ändamål."

Rekvisiten i SL är avsedda att ge en allmän definition av stiftelsebegreppet till skillnad från TL. Innebörden är dock väsentligen densamma som gällde tidigare enligt 1 § TL.¹⁴ De flesta typer av stiftelser omfattas av regleringen i SL, andra stiftelser anses falla utanför. De sist nämnda kan eventuellt

⁹ Se allmänt Johansson, S. *Nial Svensk associationsrätt i huvuddrag*.

¹⁰ Hemström, C. *Organisationernas rättsliga ställning* s. 32 ff.

¹¹ Prop. 1993/94:9 s. 46 och 50 f.

¹² Prop. 1993/94:9 s. 17 ff. Se även Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 63.

¹³ Hessler, H. *Om stiftelser* s. 12 f. Se även Prop. 1993/94:9 s. 46.

¹⁴ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 74.

klassificeras som stiftelser med utgångspunkt i allmänna rättsgrundsatser och analogislut till andra på stiftelseområdet tillämpliga författningar. Att göra en exakt bestämning av stiftelsebegreppet, och alla dess tänkbara varianter, synes också vara svårt eftersom det finns rättsbildningar vilka kan betraktas som stiftelser men är exkluderade från flertalet bestämmelser i SL. Orsaken till detta är att tillgångarna enligt stiftelseförordnandet endast får användas till förmån för bestämda fysiska personer, jmf. 1 kap. 7 § SL.¹⁵ Emellertid kan rekvisiten i SL anses utgöra en form av kodifiering avseende stiftelsebegreppets attribut.¹⁶ Förutom de stiftelsebildningar vilka uppfyller kraven i 1 kap. 2 § SL finns ett antal specialfall, vilka också godkänns som stiftelsebildningar, såsom insamlingsstiftelser och kollektivavtalsstiftelser vilka regleras särskilt i 11 kap. 1 och 3 §§ SL. Insamlingsstiftelser kännetecknas av att någon ursprunglig förmögenhet inte existerar. Stiftaren anger istället att medel som inflyter skall användas för ett visst ändamål. Kollektivavtalsstiftelserna bildas, såsom namnet antyder, genom avtal mellan arbetstagar- och arbetsgivarorganisation. Syftet är bl. a. att stödja friställda arbetstagare. Vidare godtas i lagen också bildande av stiftelse enligt TrL. Det påpekas dock i förarbetena att det förhållandet att en rättsbildning inte uppfyller kraven för att godtas som en stiftelse inte behöver betyda att det inte är några rättsverkningar knutna till rättsbildningen i fråga. Vilka rättsverkningar som i det enskilda fallet är knutna till en rättsbildning som inte är en stiftelse har överlämnats åt rättstillämpningen.¹⁷

För att en stiftelse skall anses föreligga i SL:s mening förutsätts alltså att en stiftare utfärdat en stiftelseurkund, ett förordnande. Förordnandet skall föreskriva att en viss egendom avskiljes för att tjäna ett visst ändamål, vilket också skall anges i förordnandet. Vidare krävs att någon åtar sig att förvalta stiftelsen i enlighet med förordnandet. Nedan följer en mer ingående redogörelse av dessa förutsättningar som alltså måste vara för handen för att en stiftelse skall anses föreligga i SL:s mening.

2.3 SL:s stiftelserekvisit

2.3.1 Förordnandet

Förordnandet innebär att stiftaren pekar ut och binder viss egendom till ett bestämt ändamål. Stiftelseförordnandet ger vidare uttryck för stiftarens vilja, d.v.s. att för ett bestämt ändamål skapa en självständig och varaktig förmögenhet genom den egendom som stiftaren tillskjuter samt avkastningen på denna. I SL används begreppet *stiftelseförordnade* både för att beteckna själva viljeförklaringen och den handling, det dokument, där viljeförklaringen kommit till uttryck.¹⁸ Förordnandet utgör den civilrättsliga grunden för stiftelsen och dess verksamhet och skall tillsammans med

¹⁵ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 87.

¹⁶ Prop. 1993/94:9 s. 104.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Isoz, H. *Stiftelselagen* s. 27.

bilagda handlingar, innehålla uppgifter om samtliga moment som krävs för att en stiftelse skall anses bildad, nämligen uppgift om stiftare, förmögenhet, ändamål samt förvaltningsåtagande. Det finns inget krav på att en handling allena, en stiftelseurkund, skall uppfylla alla moment och villkor för stiftelsebildningen. Flera olika dokument kan gemensamt konstituera en giltig stiftelsebildning. Detta utgör i sig ingen nyordning i och med SL:s tillkomst utan kan snarare betraktas som en kodifiering av praxis.¹⁹ I förordnandet kan stiftaren även ge ytterligare föreskrifter som kan vara av betydelse för stiftelsens förvaltning, vanligen i form av stadgar för stiftelsen och dess verksamhet.²⁰

För att ett stiftelseförordnande skall vara giltigt krävs numera skriftlig form, 1 kap. 3 § SL. Kravet på skriftlig form har motiverats med att förordnandet är den grundläggande rättshandlingen för en stiftelsebildning.²¹

Stiftelseförordnandet kan utgöra en särskild handling, men kan även innefattas i andra handlingar, såsom gåvobrev, testamente eller i ett styrelseprotokoll härrörande från en juridisk person.²² Under förutsättning att kraven i SL är uppfyllda har en stiftelse bildats i rättslig mening, oavsett vilken benämning som stiftaren valt i förordnandet.²³ Huruvida en stiftelse uppkommit via ett testamentariskt förordnande kan ofta vara svårt att bestämma. Enligt 1 kap. 3 § 2 st. SL kan avsteg göras från kravet på skriftlig form om reglerna för s.k. nödtestamente är uppfyllda. Testamentariska förordnande kommer emellertid inte ytterligare behandlas här.²⁴ Vidare är viljeförklaringen ensidig och kräver formellt sett ingen mottagare.²⁵ Praktiskt brukar dock viljeförklaringen och förmögenhetsdispositionen riktas till den som åtagit sig att förvalta stiftelsen och/eller dess styrelse. Mottagare av förordnandet är en styrelseledamot alternativt en representant för förvaltaren. Av allmänna rättsgrundsatser anses följa att stiftelseförordnandet anses ogiltigt om det har en ursprunglig brist. Detsamma gäller om förordnandet formellt uppfyller kraven men strider mot lag och goda seder.²⁶

2.3.2 Stiftaren

Såväl fysiska som privaträtt- och offentlighetsrättsliga juridiska personer kan vara stiftare, dessutom kan även utländska rättssubjekt uppträda som stiftare.²⁷ Det finns inga särskilda behörighetskrav för stiftaren, förutom att han måste inneha en sådan rättshandlingsförmåga som möjliggör en

¹⁹ Prop. 1993/94:9 s. 51.

²⁰ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 102 f.

²¹ Prop. 1993/94:9 s. 51.

²² Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 12.

²³ 1 kap. 6 § i SL anger att stiftelsen skall ha ett namn som skall innehålla ordet stiftelse. 2 kap. 7 § samma lag stadgar att styrelsen alternativt förvaltaren skall besluta om stiftelsens namn om inte förordnandet reglerar frågan.

²⁴ Här hänvisas till Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser*. 106 ff., RÅ 1970 ref 7, NJA 1972 s. 573 och Prop 1993/94:9 s. 106.

²⁵ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 104 f.

²⁶ Prop. 1993/94:9 s. 41.

²⁷ SOU 1978:73 s. 415.

stiftelsebildning. Rättshandlingsförmågan får därför inte vara inskränkt så att stiftaren är förhindrad att företa stiftelsebildningen och disponera över den förmögenhet han avser tillskjuta stiftelsen. Hinder för stiftelsebildning kan följaktligen föreligga om stiftaren är underårig, har förvaltare enligt FB 11 kap. 7 § eller är försatt i konkurs. Avtalslagens ogiltighetsregler är dessutom tillämpliga, på samma sätt som de tillämpas inom associationsrätten.²⁸ Vidare krävs att stiftaren enligt allmängiltiga civilrättsliga regler råder över egendomen, vilken skall avskiljas till förmån för stiftelsen.²⁹

Flera personer, såväl fysiska som juridiska, kan gemensamt vara stiftare. Då gäller ovan nämnda krav givetvis för var och en av stiftarna. Om stiftaren är en juridisk person behöver dessutom stiftelsebildningen med nödvändighet falla inom ramen för den juridiska personens ändamål, dessutom måste den juridiska personen företrädas av ett behörigt bolagsorgan. Om stiftaren är en offentligrättslig juridisk person, företrädesvis stat, kommun eller landsting gäller således de offentligrättsliga och grundlagsstadgade kompetensbegränsningarna. För att en stiftelse skall kunna bilda en ny stiftelse torde krävas att det ursprungliga stiftelseförordnandet helt eller åtminstone partiellt upphävs, bestämmelser härom finns i 6 kap. SL. Dessutom följer av allmänna obligationsrättsliga principer att borgenärerna måste samtycka.³⁰ Möjligen skulle en stiftelsebildning kunna ingå som ett led att främja ändamålet i den ursprungliga stiftelsen, genom att den förmögenhet som avskiljs ändå skulle lämna stiftelsen. Vidare skall framhållas att den som undertecknat ett stiftelseförordnande regelmässigt betraktas som stiftare, oavsett hur stor del av förmögenheten den personen tillskjutit. Någon uppdelning av stiftarrollen kan således inte göras mellan stiftare sinsemellan.³¹

När stiftelsen väl är bildad svarar förmögenheten för stiftelsens åtaganden och förpliktelser. Stiftaren har därefter i princip ingen möjlighet att vidta ändringar i förordnandet eller på något annat sätt förfoga över förmögenheten. Däremot finns möjlighet för styrelsen eller förvaltaren att ansöka om tillstånd hos Kammarkollegiet för att ändra stiftarens förordnande genom ett s.k. permutationsbeslut, 6 kap. 1 § SL.³² När stiftelsen är bildad blir stiftaren alltså avskuren från rådighet och inflytande över den förmögenhet som utgör stiftelsen. 2 kap. 3 § 2 st. SL medger dock att stiftaren förbehåller sig rätten att utse styrelse och revisor. Det är också vanligt förekommande att stiftaren själv tar plats i stiftelsens styrelse. Denne intar då på inget sätt en överordnad ställning till någon annan styrelseledamot och har att följa och verka för stiftelsens ändamål. Stiftaren kan också via förordnandet ges en funktion av kontroll- och tillsynsorgan enligt i förordnandet lämnade föreskrifter.³³

²⁸ Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 12.

²⁹ Prop. 1993/94:9 s. 106 f.

³⁰ Isoz, H. *Stiftelselagen* s. 28 och 161. Se även Hessler, H. *Om stiftelser* s. 516 f.

³¹ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 100.

³² Se Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 89 ff.

³³ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 109.

2.3.3 Förmögenheten och förvaltningsåtagande

Förmögenheten anses avskild från stiftaren först när någon i enlighet med förordnandet åtagit sig att förvalta egendomen å stiftelsens vägnar i enlighet med stiftelseförordnandet.³⁴ Avskiljandet skall dessutom vara sakrättsligt verksamt mot stiftarens borgenärer och oåterkalleligt gentemot stiftarens eventuella arvingar.³⁵ Detta kräver att besittningen till egendomen övergått till den som åtagit sig att för stiftelsens räkning förvalta densamma. För det fall att förmögenhetsdispositionen omfattar fast egendom måste kraven i JB beträffande överlåtelse av fast egendom vara uppfyllda.³⁶ Om förmögenhetsdispositionen omfattar egendom för vilken besittningsövergång inte kan äga rum, exempelvis royalty, krävs att sådana åtgärder som normalt ger en förvärvare skydd mot överlåtarens borgenärer vidtagits.³⁷ Kravet på förvaltningsåtagande har införts genom SL för att omöjliggöra stiftelsebildningar som enbart grundas på en fordran gentemot stiftaren, där någon faktisk förmögenhetsöverföring aldrig ägt rum.³⁸

Det utgör ingen förutsättning för stiftelsens tillkomst att styrelsen är komplett eller beslutsför. Ofta har dock stiftaren i samband med förordnandet utsett styrelseledamöter eller förvaltare som förklarar sig villiga att åta sig förvaltningsuppdraget. Egendomen kan då överlämnas till den förvaltare stiftaren utsett eller till någon som skall ingå i styrelsen. Om styrelsen redan konstituerat sig kan givetvis även styrelsens ställföreträdare lämna förvaltningsåtagandet för stiftelsens räkning. Här torde AvtL:s fullmaktsregler var helt och fullt tillämpliga. Såvitt gäller styrelse som inte är färdigbildad kan dock fullmakten endast avse ett förvaltningsåtagande för styrelseledamöts räkning, jmf. 2 kap. 16 § SL angående vem som har rätt att företräda stiftelsen.³⁹

Någon utomstående ägare till stiftelsens förmögenhet kan inte fastställas, stiftelsen äger sig själv.⁴⁰ Förvaltaren är dock strängt begränsad i sin förfoganderätt över stiftelsens förmögenhet genom att denna är varaktigt bunden till ändamålet, d.v.s. är begränsad till sådana åtgärder som är ägnade att främja ändamålet.⁴¹

2.3.4 Ändamålet

Ändamålsbundenheten ger uttryck för att den avskilda egendomen varaktigt skall gynna stiftelsens ändamål. Ändamålsbundenheten uppstår som en följd

³⁴ Prop. 1993/94:9 s. 116.

³⁵ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 123. Se även Hessler, H *Om stiftelser* s. 170 f.

³⁶ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 126 f.

³⁷ Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 14 f.

³⁸ Prop. 1993/94:9 s. 104 och lagrådet bilaga 5 s. 305.

³⁹ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 125.

⁴⁰ Isoz, H. *Stiftelselagen* s. 32.

⁴¹ Isoz, H. *Stiftelselagen* s. 28.

från de av stiftaren företagna rättshandlingarna, förordnandet samt förmögenhetsdispositionen och omfattar tre moment:⁴²

- syfte
- verksamhetsföremål
- destinatärskrets

Uppdelningen i de tre momenten tjänar till att precisera stiftelsens ändamål. För att ett stiftelseändamål skall sägas existera måste det vara så precist angivet att det är möjligt att verkställa. Inget hindrar att en och samma stiftelse kan ha fler än ett ändamål. Ett stiftelseändamål får inte strida mot tvingande lag, goda seder eller avse något som det inte är möjligt att någonsin kunna tillgodose med den löpande avkastningen på den anslagna egendomen. Vidare får stiftelsebildningen inte ha till ändamål att främja stiftaren direkt i ekonomiskt avseende.⁴³ Inget hindrar emellertid att stiftaren åtnjuter nyttjanderätt till anslagen egendom, t.ex. bostad i en fastighet.⁴⁴

Syftet skall ange inom vilket område som stiftelsen skall verka eller vad den skall verka för. Den övervägande delen stiftelser i Sverige har ett allmännyttigt ändamål, genom att på olika sätt dela med sig av förmögenheten och dess avkastning till destinatärerna. Detta torde vara karakteristiskt för stiftelsen; att konsumera medel, vilket vanligen sker genom att dela ut pengar till personer i destinatärkretsen. Även om syftet inte uttryckligen angivits i förordnandet måste det på något sätt framgå av stiftarens viljeyttringar i samband med förordnandet. En rättsbildning där ett klart syfte inte ens indirekt går att utläsa alternativt uttolka kan inte anses uppfylla de grundläggande kraven på ett ändamål. Stiftelsebildningen är då behäftad med en ursprunglig brist vilket leder till att stiftelsebildningen är misslyckad och ogiltig (nullitet).⁴⁵

Verksamhetsföremålet bestämmer på vilket sätt, d.v.s. hur, stiftelsen skall främja sitt syfte. Stiftelser kan indelas i två grupper beroende av vilket ändamål de kan sägas ha. Åtskillnad kan göras mellan stiftelser med allmännyttigt ändamål och stiftelser med annat än allmännyttigt ändamål.⁴⁶ Denna distinktion saknar civilrättslig betydelse, men får en stor återverkan inom skatterätten, där stiftelser som tjänar allmännyttiga ändamål åtnjuter betydande skattelättnader. Ändamål som betraktas som allmännyttiga återfinns i IL.⁴⁷

I stiftelser där egendomen utgörs av en byggnad där någon form av offentlig inrättning drivs, kan det vara driften av verksamheten som utgör medel för

⁴² Hessler, H. *Om stiftelser* s. 406.

⁴³ Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 13 och Hessler, H. *Om stiftelser* s. 132 ff.

⁴⁴ Prop. 1993/94:9 s. 106.

⁴⁵ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 112 f.

⁴⁶ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 116.

⁴⁷ 4 § 7 kap. IL stipulerar vilka ändamål som kvalificeras allmännyttiga.

att nå stiftelsens syfte. Ändamålet kan bestå endast i angivande av en verksamhet som är både syfte och verksamhetsföremål. Stiftelsen kanske skal driva en viss typ av verksamhet, exempelvis sjukhem, förlag eller museum, där syftet framgår indirekt genom att en destinatärkrets anges.⁴⁸

Destinatärkretsen reglerar vilka som skall kunna erhålla anslag och bidrag från stiftelsen. Destinatärerna kan men behöver inte framgå av ändamålet.⁴⁹ Målgruppen kan anges med varierande grad av individuell bestämdhet och konkretisering. Stiftaren kan ange någon viss person eller vissa personer, t.ex. alla anställda vid bolaget om det rör sig om en vinstandelsstiftelse. Det kan även överlämnas till styrelsen eller förvaltaren att bestämma destinatärer. Stiftelsen kan också helt sakna destinatärer, så är ofta fallet om det är fråga om en näringsdrivande stiftelse.⁵⁰ Med beaktande av graden av precisering kan destinatärkretsen indelas i tre grupper: individuellt bestämda destinatärer, generiskt bestämda destinatärer och opersonligt bestämda destinatärer. Några klara gränser mellan de tre grupperna är svåra att dra, eftersom de kan vara svåra att åtskilja och dessutom kan komplettera varandra.⁵¹ Gränsdragningen förefaller mycket intressant för den fortsatta framställningen, eftersom destinatärkretsens bestämning får återverkningar på i vilken omfattning SL kan tillämpas, jmf 1 kap. 7 § SL.

Med *individuellt bestämd* destinatär avses sådan förmånstagare som vid varje givet tillfälle kan utpekas, exempelvis den som vid visst tillfälle innehar en viss befattning i en studentnation.⁵² Beträffande rättsbildningar där destinatärerna utgörs av individuellt bestämda namngivna personer kan dessa inte alltid anses utgöra en stiftelse. En stiftelsebildning av denna karaktär får bedömas mot bakgrund av kravet på varaktighet samt reglerna om fideikommissförbudet. Om motsvarande förordnande avser en juridisk person utgör det inget hinder för att rättsbildningen skal klassificeras som en stiftelse.⁵³

Stiftelser vilka är avsedda att uteslutande tillgodose bestämda fysiska personer är undantagna från en betydande del av SL:s regler, 1 kap. 7 § SL. Denna bestämmelse ger upphov till tolkningsproblem eftersom den är svår att precisera även mot bakgrund av förarbeten och praxis. Som bestämda personer räknas enligt förarbetena till SL de indirekt namngivna, t.ex. alla anställda vid ett företag vid en viss vid förordnandet passerad tidpunkt, liksom de direkt namngivna fysiska personerna.⁵⁴ Liten uppmärksamhet har ägnats vinstandelsstiftelsen i detta avseende, främst synes lagstiftaren ha tänkt kring de förordnanden där en person under sin livstid skall erhålla avkastning från stiftelsens förmögenhet. Därefter skall egendomen tillfalla någon annan med full äganderätt inom ramen för bestämmelserna i 9 kap. 2

⁴⁸ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 116.

⁴⁹ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 112.

⁵⁰ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 113.

⁵¹ Hessler, H. s. *Om stiftelser* s. 280.

⁵² Hessler, H. s. *Om stiftelser* s. 54 ff. och SOU 1995:63 s. 145.

⁵³ Hessler, H. s. *Om stiftelser* s. 280 f och s. 310 ff.

⁵⁴ Prop. 1993/94:9 s. 58 och 112. Se även DsJu 1987:14 s. 62 ff. och s. 110.

§ ÄB, s.k. perpetuell fideikommiss.⁵⁵ Även sådana förordnanden där tillhörighet till viss släkt är enda kvalifikationen, men där fideikommissförbudet inte överträds omfattas av undantaget i 1 kap. 7 § SL.

Generiskt bestämda destinatärer innebär att destinatärerna skall inneha en viss egenskap samt att ett urval skall ske med användande av generiska kriterier för att komma i åtnjutande av medel ur stiftelsen. Det kan röra sig om en viss grupp i samhället, exempelvis särskilt studiebegåvade. Ofta kombineras detta generiska kriterium med en specificerad föreskrift om vad pengarna skall användas till.⁵⁶

Beträffande *opersonligt bestämda* destinatärer kan inga enskilda individer särskiljas ur destinatärkretsen. Den kan exempelvis bestå av en operaintresserad allmänhet som genom att erbjudas subventionerade biljettpriser åtnjuter stiftelsens medel eller invånare i en kommun vilka får lov att nyttja en fritidsanläggning.⁵⁷

2.4 Anknuten respektive egen förvaltning

För en stiftelse finns två olika förvaltningsformer vilka är av intresse för den fortsatta framställningen. Åtskillnad görs mellan *egen* och *anknuten* förvaltning. Om ett förvaltningsåtagande lämnats av en juridisk person föreligger anknuten förvaltning, 2 kap 2 § SL. Den juridiska personen som lämnat förvaltningsåtagandet anses i sådana fall utgöra stiftelsens organ och benämns förvaltare.⁵⁸ Förvaltningen av den anknutna stiftelsen blir följaktligen ytterst ett ansvar för den förvaltande juridiska personens högsta verkställande organ.⁵⁹ I motsats till anknuten förvaltning föreligger egen förvaltning om ett åtagande att förvalta stiftelsens egendom i enlighet med stiftelseförordnandet görs av en eller flera fysiska personer. Dessa fysiska personer utgör då stiftelsens styrelse, 2 kap. 2 § SL. Om särskilda föreskrifter avseende förvaltningen och dess organisation saknas ska det enligt förarbetena presumeras att stiftaren avsett egen förvaltning.⁶⁰

⁵⁵ Hessler, H *Om stiftelser* s. 123 ff.

⁵⁶ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 115.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Prop. 1993/94:9 s. 64 f.

⁵⁹ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 155.

⁶⁰ Prop. 1993/94:9 s. 115.

3 Vinstandelsstiftelser som incitament

3.1 Inledning

Vinstandelstanken kan spåras tillbaka till 1800-talet då den franska företagaren Jean-Edme Leclaire introducerade ett vinstandelssystem. Kort därefter genomfördes en liknande reform av den tyska godsägaren och nationalekonomen Johann Heinrich von Thünen i syfte att ge arbetstagarna ett incitament att öka sina arbetsinsatser och på så vis även arbetsgivarens vinster. Vinstdelningen syftade främst till att ge ekonomisk kompensation och inte så mycket till att ge ägande och inflytande till de anställda.⁶¹

Med avsikt att summariskt orientera kring vinstandelsstiftelsernas kontext och delvis förklara varför de existerar följer i detta kapitel en beskrivning av principal och agent teorin, vinstandelsstiftelsernas funktion liksom en beskrivning av ett par existerande vinstandelsstiftelser.

3.2 Något om principal- och agentproblematiken

Enligt den kontraktsteoretiska grundsynen på företagande och näringsverksamhet, framförallt då näring bedrivs inom ramen för ett aktiebolag, består verksamheten av en mängd kontrakt, *nexus of contracts*.⁶² En mängd potentiella intressekonflikter mellan olika intressenter och parter i denna kontraktsmassa kan spåras, exempelvis mellan ägare och anställda, ägare och borgenärer liksom mellan olika aktieägare. Den problematik och intressekonflikt inom företagsteorin som uppstår mellan anställda och företaget kan klassificeras som ett *principal-agentproblem*. Principalen (uppdragsgivaren) här representerad av arbetsgivaren överför makt till agenten (uppdragstagaren) här representerad av arbetstagaren. Teorin bygger på antagandet att både agenten och principalen är rationella nyttomaximerare, därmed finns det goda skäl att anta att agenten inte alltid handlar i principalens intresse. Principalen kan begränsa intressekonflikten genom att lägga ned resurser på incitament och övervakning. För att minska den förlustrisk som principalen löper kan uppdragsförhållandet detaljregleras i ett kontrakt. Kostnaden för att förutse alla framtida situationer liksom att övervaka överträdelser skulle bli enorma. Sannolikt skulle dessutom kompetensutnyttjandet begränsas kraftigt i och med det minimerade handlingsutrymme som ett liknande kontrakt skulle innebära.⁶³

⁶¹ Cars, H. C. *Andel i vinst* s. 35.

⁶² Dahlman, C., Glader, M. & Reidhav, D., *Rättsekonomi* s. 179 och Bergström, C. & Samulesson, P., *Aktiebolagets grundproblem* s. 20 f.

⁶³ Bergström, C. & Samulesson, P., *Aktiebolagets grundproblem* s. 26 f.

Ett sätt att tackla problemet med ofullständiga avtal och alltför rigorös övervakning är att tillhandahålla incitament som gör det lönsamt för agenten att handla i principalens intresse, att anstränga sig hårdare, arbeta effektivare och upphöra med för företaget skadligt beteende. Det gäller kort sagt att skapa största möjliga intressegemenskap mellan principal och agent.

3.3 Vinstandelssystemets funktion

Ett resultatandelssystemets primära funktion torde vara att utgöra ett incitament som beskrivits ovan. Således är syftet att öka intressegemenskapen mellan arbetsgivare och arbetstagare. Produktion av varor, tjänster och information blir allt mer kunskapsbaserad, vilket innebär att humankapitalets betydelse för företagsutvecklingen ökat dramatiskt, sett över de senaste decennierna. Det är under denna tidsperiod som olika belöningsformer och incitamentsprogram vunnit allt större inträde i svenskt näringsliv. Det existerar numera en rik flora av incitaments- och belöningsformer. Förutom vinstandelsstiftelser återfinns bl.a. optionsprogram, gratifikationer, tantiem och olika typer av bonus. Den fortsatta framställningen kommer dock enbart att behandla vinstandelsstiftelser.

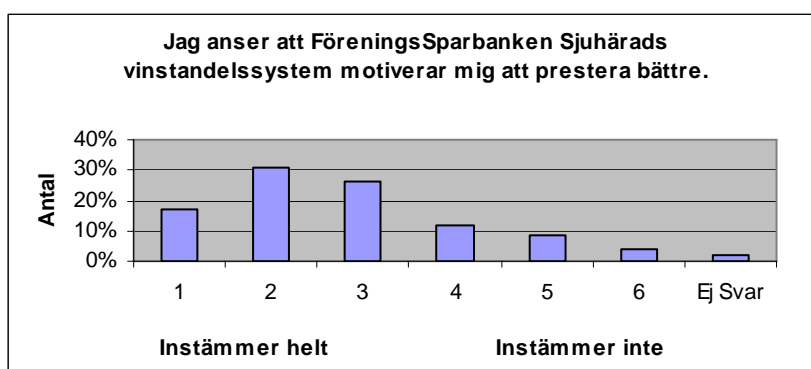
Den bärande idén med konstruktionen av vinstandelsstiftelser är att belöna personal på ett effektivt sätt, såväl ur ett företagsstyrningsperspektiv (*corporate governance*) som ur ett skatterättsligt perspektiv. Vidare framstår resultatdelning som en attraktiv förmån för att behålla och rekrytera kompetent personal. En vinstandelsstiftelse har ett antal särdrag vilka är skattemässigt betingade. A) Det omfattar ofta en stor del av personalen på diverse olika nivåer i företaget, oftast minst 1/3 av personalen. B) Vinstandelarna behöver vara bundna under minst tre kalenderår. I många fall är de interna reglerna i resultatandelssystemet dessutom sådana att andelarna behöver stå inne under en avsevärd tid, ibland ända fram till pensionering, och avkastningen är ofta starkt kopplad till värdeutvecklingen i företagets aktie. En vinstandelsstiftelse är följaktligen inget kortsiktigt belöningsystem. C) Vinstdelningen måste vidare ske enligt enhetliga principer, t.ex. efter arbetstid, för all personal som omfattas, oavsett befattning inom företaget.⁶⁴ De skattemässiga fördelarna och villkoren kommer att behandlas mer ingående i nästföljande kapitel.

Förutom att ekonomiskt premiera de anställda för goda resultat i företaget kan ett stiftelseförvaltad resultatandelssystem ge de anställda ett kollektivt ägande och inflytande i företaget. De placeringsföreskrifter vilka uppställs vid bildandet föreskriver ofta att en betydande del av det avsatta kapitalet skall placeras i arbetsgivarföretagets aktier. Härigenom får stiftelsen som utövar förvaltningen och företräder de anställda vid utövandet av rättigheterna, som är kopplade till aktierna, ett inflytande i företaget. Stiftelsens styrelse utses ofta av fackförbunden vid arbetsplatsen och

⁶⁴ Detta följer av praxis i RR. Se 4 kap. denna uppsats. Jmf. även Lundén, B. *Stiftelser* s. 37 och Skatteverket *Handledning för stiftelser och ideella föreningar* s. 80 f.

styrelsen representerar således arbetstagarna. Som exempel härpå kan nämnas Stiftelsen Oktogonen som förvaltar de Handelsbanksanställdas aktier och som per den 31/12 2004 ägde 10,1 % av rösterna och 9,6 % av kapitalet i Svenska Handelsbanken. Stiftelsen Oktogonen var därmed den största ägaren.⁶⁵

En undersökning avseende Föreningssparbankens Sjuhärad AB:s vinstandelsstiftelse Sporren (Sporren), publicerad i en kandidatuppsats vid Göteborgs universitet, visar att flertalet medarbetare ansåg sig motiverade av resultatdelningssystemet. Se figur 1 nedan.⁶⁶

Figur 1

3.4 Beskrivning av ett par vinstandelsstiftelser

I det följande kommer att lämnas en kortfattad redogörelse över ett par vinstandelsstiftelser, *Stiftelsen Oktogonen* och *Sporren*. Gemensamt för de båda vinstandelsstiftelserna är att avsättningen baseras på hela företagets resultat samt att alla arbetstagare erhåller lika stor tilldelning endast justerad med hänsyn till arbetstid. Avsättningen är alltså inte kopplad direkt till en enskild arbetstagares arbetsinsats. Dessutom föreskrivs i stadgarna att betydande delar av den avsatta vinsten skall placeras i respektive banks aktier och resterande medel i andra värdepapper. Detta medför att det slutgiltiga utfallet av vinstdelningen dessutom är beroende av den underliggande bankaktien. Den enskilde arbetstagarens möjlighet att påverka utfallet enbart genom sin egen arbetsinsats är följaktligen begränsad med tanke på den mängd anställda som återfinns hos respektive arbetsgivare. Å andra sidan får den anställde ett större intresse av att det går bra för företaget som helhet vilket kan tänkas stärka lojaliteten såväl mot

⁶⁵ www.handelsbanken.se (sökväg: om banken/handelsbankaktien/aktieägarna).

⁶⁶ Palmqvist, A. & Swärdh, M., Motiverar vinstandelssystem? – En undersökning av Föreningssparbanken Sjuhärads vinstandelssystem.

företaget som mot kollegor. Dessa vinstandelsstiftelser fångar således upp ett flertal kollektiva intressen.

3.4.1 Stiftelsen Oktagonen

Stiftelsen Oktagonen, bildad av Svenska Bankmannaförbundets⁶⁷ klubbar i Svenska Handelsbanken, får betraktas som den kanske mest kända vinstandelsstiftelsen i Sverige. Den torde ha varit bland de absolut första och har genom det överklagade förhandsbeskedet 1974 ref.16 kommit att bli stilbildande för hur ett resultatdelningssystem med en förvaltande vinstandelsstiftelse skall utformas. Det uttalade syftet med Oktagonen synes ha varit att ge de anställda inflytande ett visst inflytande över banken och deras egen tillvaro samt att premiera dem ekonomiskt för goda ekonomiska resultat. För att de anställda verkligen skulle få inflytande framhölls det nödvändiga med ett långsiktigt system vilket över tiden kunde ackumulera en betydande del av röster och kapital i Svenska Handelsbanken.⁶⁸

Ur stadgarna för Stiftelsen Oktagonen kan bl. a. utläsas att stiftelsens ändamål är att förvalta de medel som Svenska Handelsbanken överlämnar till stiftelsen i syfte att erbjuda personalen ett delägarintresse.⁶⁹ Medlen skall komma de anställda till godo. Stiftelsen utgör ett förvaltningsorgan avseende avsättningarna för de anställdas räkning. Stiftelsens styrelse skall bestå av representanter för personalen utsedda av de anställdas fackliga organisationer. Avsatta medel skall placeras i aktier i Handelsbanken och eventuellt till mindre del i räntebärande papper utgivna av banken. Avkastningen skall dock kunna placeras i andra noterade värdepapper. Stiftelsen kan upplösas om samtliga ledamöter i styrelsen är eniga och beslutet godkännes av Svenska Handelsbankens styrelse. I sådant fall skall tillgångarna användas för att tjäna ändamålet och när så inte kan ske skall medlen användas för allmännyttiga ändamål. Tillgångarna skall inte under några förhållanden kunna återföras till banken. I stiftelsens stadgar föreskrivs att dessa kan ändras, med undantag av bestämmelserna om ändamål och upplösning, av styrelsen om de är eniga och ändringen godkännes av Svenska Handelsbankens styrelse.⁷⁰

Om och hur stort belopp som avsätts bestäms av avkastningen på det arbetande kapitalet, d.v.s. räntabiliteten. Därefter jämförs räntabiliteten med ett vägt genomsnitt för övriga affärsbanker i Sverige. Är räntabiliteten högre än detta genomsnitt skall i princip hälften av detta merresultat tillfalla de anställda med vissa begränsningar tagna till totalbelopp och utdelning till bankens aktieägare. För att bli andelsberättigad i resultatandelssystemet under resultatåret krävs i princip en arbetstid motsvarande 25 % av en heltidstjänst. Innestående andelar kan betalas ut tidigast vid 59 års ålder. Utbetalning kan ske som ett engångsbelopp eller förläggas i av

⁶⁷ Numera Finansförbundet.

⁶⁸ Stiftelsen Oktagonen, *Oktagonen från idé till verklighet* s. 8 f.

⁶⁹ RÅ 1974 ref. 16 och Stiftelsen Oktagonen, *Stadgar*.

⁷⁰ Stiftelsen Oktagonen, *Stadgar*.

andelsinnehavaren valda rater upp till tio år. Det föreligger ett generellt förbud för andelsägare att överlåta och pantsätta sina andelar i Stiftelsen Oktogonen.⁷¹

3.4.2 Sporren⁷²

Föreningssparbanken Sjuhärad AB har varit en fristående bank sedan den grundades 1831 vilken till huvuddelen ägs av Stiftelsen Föreningssparbanken Sjuhärad och Föreningssparbanken AB (publ). Framtagandet av det nuvarande resultatdelningssystemet *Sporren* började 1998. De motiv som anförs för resultatandelssystemet är huvudsakligen de samma som för Stiftelsen Oktogonen ovan: att ett resultatandelssystem berikar inte bara de anställda utan även företaget och dess ägare samt ökar de anställdas känsla av motivation och delaktighet. Stiftelsens ändamål kommer till uttryck i § 2 i stadgarna: ”*Stiftelsen ändamål skall vara att enligt bestämmelserna i detta stiftelseförordnande och i enighet med de villkor som Föreningssparbanken Sjuhärad AB uppställer i samband med överlämnande av medel till stiftelsen, förvalta dessa medel i syfte att ge personalen delägarintresse i Föreningssparbanken Sjuhärad AB och med föreskrift att medlen ska komma verksamma anställda i Föreningssparbanken Sjuhärad AB tillgodo.*”

Sporren omfattar alla tillsvidareanställda utom de som har avtal om tantiem. Som fördelningsgrund används arbetstid och grunderna för kvalificering för andel överensstämmer till stora delar med vad som gäller för Stiftelsen Oktogonen. Till skillnad från Oktogonen finns begränsningen att avsättningen per anställd inte kan överstiga två prisbasbelopp. Ej heller kan den totala avsättningen uppgå till ett större belopp än det som motsvarar hälften av aktieutdelningen under aktuellt år. Det avsatta beloppet bestäms utifrån vissa avkastningsregler av bankens styrelse med beaktande av bl.a. ett långsiktigt räntabilitetsmål, en riskfri kalkylränta samt lönsamheten mätt som räntabilitet på eget kapital jämfört med de börsnoterade fullsortimentsbankerna. Minst hälften av kapitalet skall placeras i Föreningssparbanken Sjuhärad AB:s aktier vilka är onoterade. Detta skapar en viss värderingsproblematik.⁷³ Resterande hälft kan placeras i andra värdepapper en del bör enligt stadgarna placeras i Föreningssparbanken AB (publ).

Beträffande utbetalning av vinstandelar från Sporren till andelsinnehavare gäller att utbetalning kan ske från och med det år då innehavaren uppnår 55 års ålder. Utbetalning kan ske med hela beloppet på en gång alternativt fördelas över fem år, förutsatt att utbetalda andelar stått inne i minst 3

⁷¹ Svensson, J., intervju.

⁷² Information hämtad ur Föreningssparbanken Sjuhärad AB:s vinstandelsstiftelse Sporrens, *Stadgar och Regelverk Vinstandelssystem vid Föreningssparbanken Sjuhärad AB.*

⁷³ Värderingsproblematiken torde återkomma vid alla vinstandelsstiftelser som är knutna till onoterade företag där viss del av avsättningen skall placeras i företagets aktier.

kalenderår. I likhet med Oktogonen kan andel i Sporren inte överlåtas eller pantsättas.

Övriga för denna uppsats intressanta noteringar avseende stadgarna är att Sporrens styrelse sköter förvaltningen, d.v.s. egen förvaltning. Upplösning av Sporren liksom ändring av stadgarna – förutom till den del som avser själva ändamålsuppfyllelsen – kan ske om samtliga styrelseledamöter är eniga och beslutet godkänts av Föreningssparbanken Sjuhärad AB:s styrelse. Vid upplösning skall stiftelsens tillgångar utan fördröjning användas till att tillgodose stiftelsens ändamål. Eventuellt överblivande tillgångar skall nyttjas till välgörande ändamål och kan inte under några omständigheter föras tillbaka till banken. Stiftelseförordnandet kan ändras - under samma förutsättningar som gäller vid upplösning av stiftelsen.

4 Vinstandelsstiftelser inom skatterätten

4.1 Beskattning av arbetsgivaren

För att en arbetsgivares avsättning till en vinstandelsstiftelse skall utgöra personalkostnad och endast belastas med särskild löneskatt, enligt 1 § 6 p. lagen (1990:659) om särskild löneskatt på vissa förvärvsinkomster, har i praxis utkristalliserats ett antal kvalitativa krav vilka måste vara uppfyllda.⁷⁴

- De avsatta medlen skall huvudsakligen syfta till att premiera de anställda för gjorda arbetsinsatser och komma de anställda (minst 1/3) till godo som löneförmån.
- De anställdas rätt till utbetalning från stiftelsen skall vara tryggad.
- En vinstandelsstiftelse får inte ha till ändamål att trygga arbetsgivarens fortbestånd.
- Andelen måste stå inne under åtminstone tre år.
- Vid upplösning av stiftelsen måste stiftelsens tillgångar tillfalla dem som omfattas av stiftelsens ändamål, de anställda, och inte företaget.

Kraven har i förarbetena motiverats med den stora likheten till pensionsavsättningar och strävan att åstadkomma neutralitet i socialavgiftshänseende beträffande alla förvärvsinkomster.⁷⁵ Avsättningen till vinstandelsstiftelsen är följaktligen inte pensionsgrundande. Skattesatsen uppgår för närvarande (dec. 2004) till 24,26 och är avvägd på ett schablonmässigt sätt så att den motsvarar skattedelen av socialavgifterna.

Villkoret att det måste finnas garantier för att medlen kommer de anställda till godo och att deras rätt till utbetalning skall vara tryggad torde inrymma vissa restriktioner avseende placeringen av medlen. Stiftelsens medel måste relativt lätt kunna omvandlas till likvida medel den dag utbetalning av den anställdes andelar skall ske.⁷⁶ Restriktionen bör framförallt ha betydelse avseende stiftelseförvaldade resultatandelssystem knutna till mindre onoterade bolag. Det kan också antas att en viss riskspridning bör eftersträvas. Villkoret att stiftelsen inte får ha till huvudsakligt ändamål att trygga arbetsgivarens fortbestånd har prövats vid ett flertal tillfällen. Vad man här velat förhindra är t.ex. att stiftelsen fungerar som en aktiepool och skapar likviditet i ett företags aktier för att t.ex. underlätta ägarbyten, samt att ändamålet att premiera de anställda har varit sekundärt.⁷⁷

⁷⁴ Prop. 1992/93:29 s. 13, Skatteverket, *Handledning för stiftelser och ideella föreningar* s. 80, Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 291 ff., RÅ 1974 ref. 16, RÅ 1983 ref. 1:9, RÅ 1984 ref. 1:72, RÅ ref. 1985 1:11, RÅ 1987 not. 19, RÅ 1977 Aa 174 a, RÅ 1986 not. 374, RÅ 1990 ref. 35 och RÅ 1994 ref. 38.

⁷⁵ Prop. 1991/92:60 s. 90 och Prop. 1996/97:21 s. 25.

⁷⁶ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 299.

⁷⁷ Jmf. RÅ 1990 not. 356.

4.2 Beskattningen av arbetstagaren/destinatären

Destinatären beskattas för andelarnas värde det år de betalas ut till denne i inkomstslaget tjänst. Samma beskattningsprincip gäller även när andelsinnehavaren begär uppskjutning av utbetalningen så att vinstandelen står under fortsatt förvaltning av fonden.⁷⁸ Följaktligen betraktas vinstandelen som en förvärvsinkomst för den anställde för vilken beskattning skjuts upp till den dag andelen utbetalas. För det fall det utbetalade beloppet avser andelar intjänade under flera år kan inkomsten komma att betraktas som ackumulerad. Det är inte tiden andelen stått under förvaltning av stiftelsen som kvalificerar utbetalningen att betraktas som ackumulerad inkomst, utan när de utbetalda andelarna tjänats in. Således kan utbetalningar av vinstandelar som avser avsättningar för mer än ett år räknas som ackumulerad inkomst, 66 kap. 1 § IL.⁷⁹

Vinstandelarna kan betraktas som en obeskattad reserv. Så länge de står under stiftelsens förvaltning behöver de inte tas upp till inkomstbeskattning. Detta innebär att anställda vilka erlägger statlig inkomstskatt vid tidpunkten för avsättningen erhåller en skatteutjämning över tiden om de får vinstandelarna utbetalda vid senare tidpunkt då deras inkomst inte kvalificerar dem för statlig inkomstskatt. En ytterligare fördel är att vinstandelarna inte behöver beaktas vid förmögenhetsbeskattning. Förmögenhetssamband mellan vinstandelen och andelsägare har i skatterättspraxis inte ansetts föreligga eftersom andelen anses utgöra en från den anställde fristående förmögenhet som ägs av stiftelsen.⁸⁰

Avsatt belopp till en vinstandelsstiftelse är inte pensionsgrundande för arbetstagaren/destinatären, vilket hänger ihop med att avsättningen inte belastas med arbetsgivaravgifter. Istället utgår särskild löneskatt, jmf ovan kap. 4.1.

4.3 Beskattning av stiftelsen

Vinstandelsstiftelser, vilka är självständiga juridiska personer, är obegränsat skattskyldiga i Sverige, jmf. 7 kap. och 6 kap. 3-4 §§ IL. Detta innebär att vinstandelsstiftelser inkomstbeskattas i näringsverksamhet enligt samma

⁷⁸ Edvardsson, L., *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 307 f. Se även RÅ 1988 not 131. RÅ 1977 Aa 174 a. behandlade en vinstandelsstiftelse där den anställde kunde få ut sin andel tidigast 5 år efter att anställningen upphört eller året efter pensionering. I det förra fallet ansåg RR att beskattning skulle ske för vinstandelen i sin helhet efter fem år, i inkomstslaget tjänst. Om den anställde ville låta andelen kvarstå under fondens förvaltning skulle beskattning ske i inkomstslaget kapital för den efterföljande tiden.

⁷⁹ Jmf RÅ 1992 ref. 30.

⁸⁰ Jmf. RÅ 1992 ref. 30. Detta ställningstagande kan delvis vara något problematiskt ur ett civilrättsligt perspektiv, jmf. kap. 5.3 i denna uppsats och RÅ 1977 Aa 1974 a.

regelsystem som gäller för aktiebolag och ekonomiska föreningar. Alla omkostnader relaterade till skattepliktiga intäkter är därmed avdragsgilla. Vinstandelsstiftelsen kan därför också göra avdrag för avsättning till periodiseringsfond och måste beakta de särskilda kvittningsregler avseende kapitalförluster på aktier och andra delägarätter som gäller för nämnda associationsformer.⁸¹

En markant skillnad gentemot aktiebolag är att stiftelser är förmögenhetsskattepliktiga. Stiftelsen är pliktig att erlægga statlig förmögenhetsskatt på 1,5 % av förmögenheten överskridande 25 000 SEK, jmf 6,19 och 20 §§ SFL. Något förmögenhetssamband mellan stiftelsen och destinatärerna torde inte föreligga på så vis som är fallet vid exempelvis aktiebolag. Ett aktiebolag består av delägarätter medan en stiftelse får betraktas som självägande, även i de fall stiftelsens destinatärkrets är indirekt eller individuellt bestämd.⁸²

De medel stiftelsen mottar från det utbetalande företaget betraktas som kapitaltillskott vilket medför att de inte är skattepliktiga, vilket i sin tur innebär att framtida utbetalningar inte är avdragsgilla. Avdragsförbudet innefattar även den del av utbetalningen som kan härledas till värdetillväxt under stiftelsens förvaltning av de ursprungliga medlen.⁸³ Anledningen härtill synes vara att utbetalningen av medel utgör ett fullföljande av stiftelsens ändamål.⁸⁴

Beträffande vinstandelsstiftelsers kapitalförvaltningskostnader medges ej avdrag för kostnader vilka avser fullföljandet av stiftelseändamålet, kostnader för administration, revisions- och redovisningskostnader samt styrelsearvoden o. dyl. Endast de kostnader som i strikt mening kan vara hänförliga till kapitalförvaltning, t.ex. depåavgifter, notariatkostnader och bankavgifter, är avdragsgilla. De har uppstått som ett led i samband med förvärvandet av skattepliktiga intäkter.⁸⁵

4.4 Förvaltningsdomstolarnas avgöranden – betydelsen för civilrätten

Vinstandelsstiftelser har så gott som uteslutande varit föremål för lagstiftning och praxis inom skatterätten. För att kunna fatta väl avvägda beslut kring dessa säregna stiftelser har förvaltningsdomstolarna behövt göra civilrättsliga bedömningar såsom om rättsbildningarna har varit att anse som stiftelser och självständiga rättssubjekt, etc. Det skatterättsliga stiftelsebegreppet torde vara samma som det civilrättsliga.⁸⁶ Emellertid

⁸¹ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 302 f.

⁸² Jmf. RÅ 1992 ref. 30. Se även Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 303.

⁸³ RÅ 1977 Aa 174 a.

⁸⁴ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 303. Jmf. även RÅ 2002 not. 49.

⁸⁵ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 304 ff. Se även RÅ 2001 ref. 17.

⁸⁶ Se Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 139 not. 34.

synes RR i många fall gjort bedömningar av om en stiftelse är för handen utan någon föregående adekvat analys. Inte sällan konstateras blott att den ifrågavarande rättsbildningen utgör en stiftelse.⁸⁷ Även uttalanden om civilrättsliga förhållanden i övrigt som omgärdar vinstandelsstiftelser har emellanåt gjorts av förvaltningsdomstolarna.⁸⁸ Frågan är om RR:s uttalanden och bedömningar i domskälen kan tillmätas betydelse även inom civilrätten, bl.a. mot bakgrund av att domskälen aldrig vinner rättskraft. Frågan är inte tänkt att utförligt behandlas inom ramen för denna uppsats. Det framstår dock som rimligt, i brist på annat, att välgrundade avgöranden från RR kan utgöra ett viktigt tolkningsdatum.⁸⁹

⁸⁷ Jmf. t.ex. RÅ 1974 ref. 16.

⁸⁸ Jmf. Exempelvis RÅ 1992 ref. 30. där RR uttalade att inget förmögenhets samband fanns mellan andelsägare och stiftelse och således andelarna inte skulle beaktas vid bestämmande av förmögenhetsskatten.

⁸⁹ Bergholtz, G. *Ratio et Auctoritas* s. 161 f.

5 Civilrättslig klassificering av vinstandelsstiftelser

5.1 Truster och värdepappersfonder

I syfte att ge den följande analysen i detta kapitel en intressant komparativ referensram skall inledningsvis kortfattat redogöras för det rättsliga institutet *trust*, vilket ursprungligen kommer från England. Därefter följer en summarisk beskrivning av värdepappersfonder.

5.1.1 Det anglosachsiska trust-institutet

Institutet är sprunget ur ett rättssystem vilket är olik det kontinentaleuropeiska och återfinns framförallt i rättskulturer som tillämpar common law. Trustbegreppet har ingen direkt motsvarighet i svensk rätt, men kan sägas ha sin närmaste motsvarighet i stiftelsen. Den rättsliga regleringen och grunden avviker dock i betydelsefulla avseenden från stiftelsens.⁹⁰ I engelsk rätt har man sedan lång tid tillbaka gjort åtskillnad mellan law (common law) och *equity*. Gränsdragningen mellan common law och equity återspeglas i att equity-reglerna måste tolkas och tillämpas enligt en rad allmänna equity-principer, vilka inte alltid har en motsvarighet i common law. Enligt en sådan princip kan equity bara åberopas av den som inte själv har handlat på ett otillbörligt sätt: "*he who comes to equity must come with clean hands.*"⁹¹ En trust uppstår genom att en person (settlor) lämnar en förmögenhetsmassa till en mottagare (trustee) med skyldighet för denne att förvalta den mottagna egendomen till förmån för viss person (beneficiary), alternativt ett bestämt ändamål.⁹² En trust kännetecknas av att två överlåtelse är tänkta att äga rum. Settlor överlåter egendomen till trustee medan trustee i sin tur skall överlåta egendomen till beneficiarie. Det skall tilläggas att överlåtelse i det sista ledet inte behöver äga rum. Settlor kan ha avsett en fortlöpande permanent förvaltning där t.ex. avkastningen skall komma beneficiary till godo. Mellan de två överlåtelse är trustee enligt common law "legal owner", vilken har formell rätt att behålla eller avyttra egendomen.⁹³ I förhållande till tredje man gäller emellertid inte trustees äganderätt fullt ut eftersom egendomen t.ex. inte kan tas i anspråk av trustees borgenärer. Däremot svarar trustegendomen för förpliktelser som uppstår vid trustees förvaltning av densamma.⁹⁴ Om trustee missbrukat settlors förtroende kan den som är beneficiary söka och få hjälp via equity. Respekten för common law fick emellertid följderna att equity inte förnekade eller upphävde trustees äganderätt utan tvingade honom istället att överlåta

⁹⁰ Se Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 35 not 77.

⁹¹ Bogdan, M. *Komparativ rättskunskap* s. 100.

⁹² Bogdan, M. *Komparativ rättskunskap* s. 101 och SOU 1969:16 s. 50.

⁹³ Hessler, H. *Om stiftelser* s. 22. Se även Bogdan, M. *Komparativ rättskunskap* s. 100.

⁹⁴ Hessler, H. *Om stiftelser* s. 24.

egendomen eller att använda den för att tjäna beneficiaries intressen. Som ytterligare ett uttryck för respekten för common law ansågs beneficiary inte ha någon egentlig rätt utan endast ett intresse av att bli tillgodosedd i enlighet med settlors, truststiftarens, vilja.⁹⁵

Beneficiary har enligt equity två anspråk på trustee: att uppdraget fullgörs avseende förvaltningen samt att den anförtrodda egendomen eller det som trätt i dess ställe återbördas. När en trustee förvaltar egendom åt ett flertal berättigade är benämningen på rättsförhållandet *unit trust*.⁹⁶

Kännetecknande för trusten är att den inte utgör någon juridisk person. Rättsfiguren trust är dock förknippad med sakrättsliga verkningar. Det säger sig självt att trust-institutet är svårt att översätta direkt till svenska förhållanden, eftersom den svenska rättskulturen inte är dualistisk på det vis som är en förutsättning för trusten.

5.1.2 Värdepappersfonder

I mitten av förra seklet bildades ett antal stiftelser i Sverige med syfte att främja aktiesparandet: Stiftelsen Aktietjänst, Stiftelsen Skandifond och Stiftelsen Sparinvest. Respektive stiftelse bildade aktiefonder vilka de förvaltade och som allmänheten kunde förvärva andelar i.⁹⁷ Stiftelserna kom att utgöra paraplyorganisationer för förvaltningen av fonderna. Förebilden för denna typ av rättsbildning hämtades från den anglosachsiska rättsfiguren *unit trust*, varpå den nu gällande lagen (2004:46) om investeringsfonder (LIF) bygger.⁹⁸ Allmänheten inbjöds att förvärva andelar i fonderna och erhöll då aktiefondsbevis avseende sina andelar. Denna utveckling av den svenska kapitalmarknaden medförde att lagstiftaren tillsatte en utredning för att åstadkomma en reglering av den främmande rättsfiguren, framförallt beträffande konsumentskyddet. Detta hade flera andra kontinentaleuropeiska länder gjort tidigare.⁹⁹ Utredningen fann att gällande civil- och associationsrättsliga regleringar inte i alla avseenden gav en lämplig grund för fondverksamhet. Man fann ett behov att lagstiftningsvägen åstadkomma en lämplig rättslig grund för denna, framförallt vid beaktande av rättsförhållanden mot tredje man.¹⁰⁰ Innan 1974 års aktiefondslag trädde ikraft hade man att falla tillbaka på 18 kap. HB:s bestämmelser om sysslomän, vad som avtalats mellan parterna liksom

⁹⁵ Bogdan, M. *Komparativ rättskunskap* s. 100 f.

⁹⁶ SOU 1969:16 s. 50.

⁹⁷ SOU 1969:16 s.72 ff. Jmf även Prop. 2002/03:150.

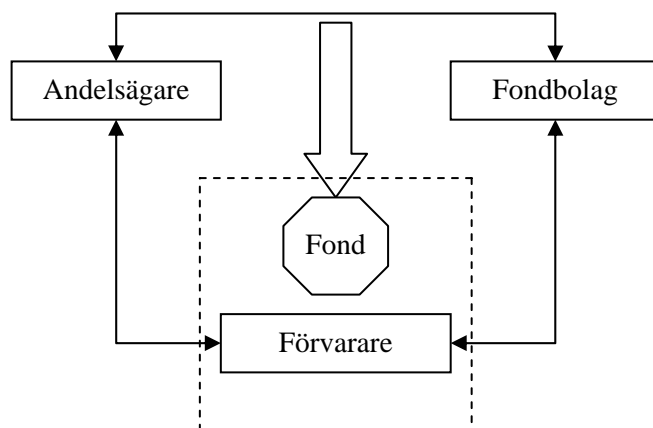
⁹⁸ Pålsson, A-M & Samuelsson, P. *Värdepappersfonder som placeringsform* s. 7, Prop. 2002/03:150 s. 115 f och SOU 1969:16 s. 51.

⁹⁹ Utredningen, SOU1969:16, utmynnade i Aktiefondslagen (1974:931) vilken senare har omarbetats vid antal tillfällen och nu har ersatts av Lag (2004:46) om investeringsfonder, till följd av ändringar i rådets direktiv 85/611/EEG av den 20 december 1985 om samordning av lagar och andra författningar som avser företag för kollektiva investeringar i överlåtbara värdepapper.

¹⁰⁰ SOU 1969:16 s.80 f.

allmänna rättsgrundsatser för att bringa klarhet i andelsägarnas och förvaltarens inbördes rättigheter och skyldigheter.

Mot bakgrund av nu gällande rätt kan sägas att aktiefonden som sådan inte anses utgöra något rättssubjekt, blott en egendomsmassa.¹⁰¹ Rättigheter och skyldigheter, vilka följer av fondförmögenheten, måste härledas vidare till andra rättssubjekt.¹⁰² Äganderätten till den egendom vilken kommer att ingå i fonderna kan till viss del sägas utövas av såväl andelsägaren som förvaltaren.¹⁰³ Andelsinnehavarnas äganderätt är inskränkt såtillvida att dessa endast kan fordra att få sin andel inlöst, samt i vissa fall erhålla utdelning från de i fonden ingående värdepappren.¹⁰⁴ Äganderätten avseende fondförmögenheten är totalt separerad från förvaltningen, men även från förvaring av förmögenheten. Andelsinnehavarna äger fonden gemensamt¹⁰⁵ medan förvaltningen sköts av ett fondbolag och tillgångarna förvaras i depå hos ett värdepappersinstitut.¹⁰⁶ Förvaltaren utövar alla rättigheter vilka normalt tillkommer innehavaren av värdepapper, exempelvis rösträtt på bolagsstämma i aktiebolag. Trepartsförhållandet kan sägas emanera från ett avtal (fondavtal) vilket fondandelsägarna godkänner och blir part till så snart de investerar pengar i fonden. Den rättsliga trepartskonstruktionen kan gestaltas enligt figur 2 nedan.

Figur 2

I fondavtalet regleras förutom inbördes skyldigheter och rättigheter även inom vilka ramar fonden skall förvaltas.¹⁰⁷ En värdepappersfond kan inte bli

¹⁰¹ En värdepappersfond är dock skattesubjekt, jmf. 2 kap. 3 § IL.

¹⁰² Prop. 2002/03:150 s. 115.

¹⁰³ Jmf. med trustbegreppet, SOU 1969:16 s. 44.

¹⁰⁴ SOU 2002/03:150 s. 115.

¹⁰⁵ Konstruktionen skulle kunna kvalificeras som en specialiserad form av samäganderätt där den gemensamma förmögenheten förvaltas av uppdragstagare. Lag (1904:48 s.1) om samäganderätt är emellertid inte tillämplig, detta framgår av 4 kap 1 § LIF.

¹⁰⁶ SOU 1969:16 s. 52 och 56.

¹⁰⁷ Jmf. 4 kap. 2 § LIF och Prop. 2002/03:150 s. 115 f.

föremål för utmätning, förvärva rättigheter eller ikläda sig skyldigheter, 4 kap. 1 § LIF. Fonden kan heller inte föra talan inför domstol eller någon annan myndighet. Att fonden som sådan inte är något självständigt rättssubjekt medför också att den inte kan försättas i konkurs.¹⁰⁸ Fondandelsägarna svarar inte för förpliktelser som avser fonden. Däremot skall en klar och oomtvistad fordran på fonden betalas med fondens medel. I annat fall kan Finansinspektionen återkalla fondbolagets tillstånd.¹⁰⁹

Fondverksamhet får endast drivas med stöd av LIF. Fondverksamhet i LIF definieras som: förvaltning av en investeringsfond, försäljning och inlösen av andelar i fonden samt därmed sammanhängande administrativa åtgärder. Att driva fondverksamhet är dessutom en tillståndspliktig verksamhet som numera bara kan utövas av aktiebolag. LIF kan således aldrig komma att tillämpas direkt på förhållanden som rör vinstandelsstiftelser, emellertid är likheterna i vissa avseenden väsentliga, se kap. 5.3.

5.2 Några anmärkningar kring SL:s tillämparhet på vinstandelsstiftelser

5.2.1 Stiftelserekvisiten i 1 kap. 2 § SL

5.2.1.1 Allmänt

Huruvida en giltig stiftelsebildning i SL:s mening är för handen får avgöras mot bakgrund av de grundläggande stiftelserekvisiten som är uppställda i 1 kap. 2 § SL. Om en vinstandelsstiftelse kan betraktas som stiftelse i SL:s mening går inte att ge ett generellt svar på. Varje enskilt stiftelseförordnande med eventuellt tillhörande stadgar måste granskas individuellt. I skatterättslig praxis konstateras i många fall att en giltig stiftelsebildning¹¹⁰ och från det avsättande företaget självständig juridisk person föreligger, ofta utan närmare reflektion eller motivering.¹¹¹ De nödvändiga rekvisiten för att en stiftelse skall föreligga har ingående presenterats tidigare under kap. 2, de rör krav på förordnande, stiftare, förmögenhet och förvaltningsåtagande samt ändamål. Nedan kommer vissa av dessa rekvisit att appliceras och problematiseras på vinstandelsstiftelser.

5.2.1.2 Förordnandet

Det förordnade som ligger till grund för en vinstandelsstiftelse torde förete stora likheter med vilket annat stiftelseförordnande som helst. Några speciella krav på förordnandet uppställs inte vid bildandet av en vinstandelsstiftelse. Förordnandet brukar innehålla de bestämmelser som krävs om ändamål och förmögenhet samt sedvanliga bestämmelser om

¹⁰⁸ Prop. 2002/03:150 s. 307.

¹⁰⁹ Prop. 2002/03:150 s. 225 ff.

¹¹⁰ Någon särskild skatterättslig definition av stiftelse finns inte. Det skatterättsliga stiftelsebegreppet bygger på det civilrättsliga. Se Bergström, S. *Skatter och civilrätt* s. 230 och Hagstedt, J. A. *Om beskattning av stiftelser* s. 43 ff.

¹¹¹ Jmf. Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 138 f.

förvaltning, räkenskaper, revision och upplösning. De flesta förordnanden får även förmodas följa någon form av mall, vilken grundar sig på förordnanden som återgivits i skattemål.¹¹² En företeelse torde dock skilja förordnanden i vinstandelsstiftelser från andra stiftelseförordnanden. Bestämmelserna kring stiftelseförmögenhetens förvaltning och andra administrativa föreskrifter infogas ofta i stadgar, till vilka förordnandet normalt hänvisar. Detta upplägg nyttjas såväl av Oktogonen som av Sporren, se kap 3.3, där själva förordnandet är mycket sparsmakat medan stadgarna innehåller utförliga regler kring förvaltning, utskiftning av andelar och hur styrelsen utses m.m. Tanken bakom att reglera stora delar av stiftelsens förvaltning i stadgar synes vara att kringgå permutationsbestämmelserna i 6 kap. SL, där det stipuleras att föreskrifter i stiftelseförordnandet inte får ändras eller åsidosättas utan tillstånd av Kammarkollegiet. En annan tanke bakom att ha en omfattande reglering i stadgar är att tillförsäkra det företag som gör avsättningarna viss makt. Då kan förändringar i stadgarna villkoras av företagets godkännande.¹¹³

Frågan är dock vilken betydelse stadgarna skall ges och hur man skall förhålla sig till dessa. Skall stadgarna ses som en del av förordnandet eller inte? Ofta synes förordnandet hänvisa till stadgarna. Föreskrifterna i stadgarna rör konstruktionen av vinstandelssystemet och reglerar således indirekt hur ändamålet skall uppnås. Beträffande Oktogonen och Sporren t.ex. ges styrelsen efter respektive avsättande banks godkännande möjlighet att ändra många bestämmelser t.ex. hur styrelse skall utses. Permutationsbestämmelserna omfattar bl.a. stiftelsens ändamål, hur stiftelsens förmögenhet skall vara placerad och av vem en styrelseledamot eller förvaltare entledigas och utses eller hur styrelsen skall vara sammansatt. Således torde inte dessa bestämmelser kunna ändras utan kammarkollegiets medgivande, oavsett om bestämmelserna står förordnandet eller i stadgar som förordnandet hänvisar till.¹¹⁴ När det som regleras i stadgarna omfattas av permutationsbestämmelserna och stadgarna är upprättade samtidigt med förordnandet borde föreskrifter i stadgarna kunna ses som en förlängning av förordnandet och då är 6 kap. 1 § SL givetvis tillämplig.

5.2.1.3 Ändamålet

Ändamålet i vinstandelsstiftelserna är huvudsakligen att premiera de anställda för gjorda arbetsinsatser samt att förvalta de vinstmedel vilka avskiljs till stiftelsen för de anställdas räkning. Det är en förutsättning för att avsättningar till stiftelsen skall vara avdragsgilla.¹¹⁵ Placeringsinriktningen föreskriver ofta att stiftelsens medel skall förvaltas så att de anställda indirekt genom stiftelsen får ett delägarintresse i företaget. Ändamålsfrågor avseende de kvalitativa krav som måste uppfylla för att avsättningen till

¹¹² Jmf. Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s.142.

¹¹³ Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 146.

¹¹⁴ Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 142 f och Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 147.

¹¹⁵ Se kap. 4.1.

vinstandelsstiftelsen skall vara avdragsgill har uteslutande prövats i skatterättspraxis.

En huvudregel inom stiftelserätten är att en stiftare inte får gynna sig själv. Detta följer bl.a. av att stiftelsen är en självägande förmögenhet, den ägs av sitt ändamål, och att den som vill gynna sig själv har möjlighet att nyttja andra organisations/associationsformer, t.ex. aktiebolag. Det tyngsta skälet mot att låta en stiftare gynna sig själv är att denne då skulle kunna åsidosätta eventuella borgenärs intresse, eftersom stiftelsen är förknippad med sakrättsliga verkningar.¹¹⁶

En vinstandelsstiftelse bildas normalt av de anställda kollektivt genom en eller flera fackliga organisationer på arbetsplatsen.¹¹⁷ Den fackliga organisationen är en egen juridisk person, regelmässigt en ideell förening. Fackföreningen kan inte sägas gynna sina egna ekonomiska intressen genom bildandet. Fackföreningen företräder dock kollektivt arbetstagare och bildar ett organ, en stiftelse, för förvaltning av medel som tillfallit medlemmarna till följd av deras arbete. En form av indirekt gynnande kan på så vis sägas ske avseende arbetstagarna (kollektivt företrädda av fackföreningen) vilka stiftelsen har att tillgodose. I de fall då vinstandelsstiftelsen bildats samfällt av arbetsgivare och fackförening alternativt av arbetsgivaren själv kan ett gynnande av arbetsgivaren inte uteslutas. En anledning till att inrätta en vinstandelsstiftelse i ett onoterat företag kan vara att skapa likviditet i företagets aktier och därigenom underlätta ägarskiften.¹¹⁸ Denna typ av gynnanden stävjas emellertid i stor utsträckning av gällande skatterättspraxis, se kap. 4. Vid bedömningen får också tas hänsyn till förbudet att inte låta stiftaren gynna sig själv främst grundas i borgenärshänsyn. Således torde dispositioner som inte kränker någon borgenärs rättigheter, d.v.s. att stiftaren var solvent när medlen avskiljdes, lindra bedömning av om stiftaren gynnar sig själv. Beaktas detta ser jag inte att några direkta hinder föreligger för varken fackföreningar eller arbetsgivare att bilda vinstandelsstiftelser.

5.2.1.4 Förmögenheten

Storleken på det kapital som många vinstandelsstiftelser bildats och bildas med uppgår inte sällan till mindre belopp, 1000 – 10 000 SEK är inte en ovanlig summa.¹¹⁹ Tillskott till detta kapital förväntas inflyta till stiftelsen genom arbetsgivarföretagets avsättningar ur sin vinst. Utgångspunkten vid bedömningen av om förmögenheten är tillräckligt stor för att varaktigt kunna tjäna ändamålet, får tas i om stiftelsen kommer klara av att fullgöra sitt ändamål varaktigt. I annat fall kan vinstandelsstiftelsen närmast vara att betrakta som anslagsstiftelse, vilken måste erhålla permanenta tillskott för

¹¹⁶ Se Isoz, H. *Stiftelselagen. En kommentar* s. 29 ff., Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 253 ff., Prop. 1993/94:9 s. 45 och Hessler, H. *Om stiftelser* 129 ff.

¹¹⁷ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 232. Se även Stiftelsen Oktogonen samt Sporren under kap. 3.3 denna uppsats.

¹¹⁸ Olsson, K. *Säreigna stiftelsetyper* s. 142.

¹¹⁹ Jmf. Sporren kap. 3, RÅ 1985 ref 1:11, RÅ 1994 ref. 38, RÅ 1986 not 374 och RÅ 1974 ref. 16.

att kunna varaktigt uppfylla sitt ändamål. Sådana stiftelsebildningar är inte längre tillåtna i och med SL:s ikraftträdande.¹²⁰

En vinstandelsstiftelse får enligt sitt ändamål förutsättas tillgodose alla eller vissa anställda vid ett arbetsgivarföretag. Om det poneras att någon avsättning inte kommer att ske under en längre tid p.g.a. bristande lönsamhet i företaget och att stiftelsen bildas med ett litet kapital, enligt ovan, kan det diskuteras huruvida varaktighetskravet är uppfyllt. Stiftelsen måste även initialt anses ha kostnader för administration och styrelsearvoden mm. Dessa kostnader måste stiftelsen kunna bestrida med sitt ursprungliga kapital. Varaktighetskravet har i förarbeten angetts till åtminstone fem till sex år, men varaktighetskravet får även bedömas med hänsyn till vilken typ av ändamål stiftelsen skall tjäna.¹²¹

Vinstandelsstiftelser kan sägas ha blivit accepterade i skatterättspraxis med i princip tre års varaktighet. Vilken betydelse detta skulle ges vid en civilrättslig prövning är mindre säkert eftersom uttalanden om varaktighet ändock förekommer i förarbetena till SL.¹²² Även vid en varaktighet på blott tre år förefaller några tusenlappar inte kunna täcka stiftelsens administrationskostnader; ett något mer tilltaget kapital är därför önskvärt ur stiftelserättslig synvinkel. I annat fall torde stiftelsen riskera att klassificeras som en anslagsstiftelse.

5.2.2 Inskränkt tillämpning - 1 kap. 7 § SL

Avsättningen till en vinstandelsstiftelse får betraktas som en form av fiduciarisk förvaltningsöverlåtelse, d.v.s. egendom överlåtes åt viss person och därvid anges visst ändamål som skall tillgodoses med egendomen.¹²³ Avsättning till en vinstandelsstiftelse kan hanteras och förvaltas på olika sätt. Några tänkbara varianter följer nedan:

- Årligen avsatta medel avskiljes till stiftelsen och adderas till tidigare avsättningar och förvaltas som en sammanhållen egendomsmassa. Detta förefaller vara fallet med Stiftelsen Oktogonen och Sporren.¹²⁴
- Varje års avsättning får utgöra en särskild årsfond inom stiftelsen, där avsättningen kan förvaltas separat i förhållande till övriga årsfonder. Detta kan tänkas förenkla administrationen på så vis att det blir enklare att hålla reda på vilka andelar som hänför sig till ett visst år vid utskiftning.¹²⁵
- En alternativform av ovanstående förvaltning är att varje årsfond utgör en egen stiftelse med anknuten förvaltning.¹²⁶ Då måste emellertid i samband med varje avsättning från arbetsgivaren göras

¹²⁰ Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 144.

¹²¹ SOU 1994:147 s. 57 och Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 136 f.

¹²² Prop. 1993/94:9 s. 122.

¹²³ Hessler, H. *Om stiftelser* s. 34.

¹²⁴ Jmf. under kap. 3.4.

¹²⁵ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 288.

¹²⁶ Lundén, B. *Stiftelser* s. 36. Se även kap. 2.4 i denna uppsats.

ett nytt skriftligt stiftelseförordnande. Den ursprungliga vinstandelsstiftelsen utövar förvaltningen av varje anknuten stiftelse.

- Ytterligare ett tänkbart alternativ är att varje års avsättning bildar en helt egen vinstandelsstiftelse.

Gemensamt för alla ovan nämnda förvaltningsformer är emellertid att det av företaget avsatta kapitalet avskiljes till en stiftelse; som har till ändamål att genom förvaltning och utdelning av medlen, tillgodose de anställda som omfattas av vinstdelning och således kan benämnas som destinatärer.

Vinstandelsstiftelser torde ofta vara att betrakta som en stiftelsebildning enligt SL. I 1 kap. 7 § SL föreskrivs likväl att SL:s bestämmelser endast i en mycket inskränkt omfattning skall tillämpas på stiftelser vars tillgångar enligt ändamålet bara får användas till förmån för bestämda fysiska personer. Ingen av bestämmelserna i 1 kap. 5-5b §§ och 6 § 1 st. samt 2-10 kap. SL kan i sådana fall bli direkt tillämpningsbara.¹²⁷ En stiftelse kan också omfattas av 7 § om destinatärerna har angetts indirekt, t.ex. alla anställda vid ett visst företag vid en viss, vid förordnandets avgivande redan passerad tidpunkt. Förarbetena utpekar särskilt vinstandelsstiftelser som ett exempel där destinatärkretsen kan anses vara bestämd på ett sådant sätt.¹²⁸

Isoz menar att när förvaltningen är strukturerad så att vinstandelsstiftelsen förvaltar varje års avsättning som en egen stiftelse med anknuten förvaltning, enligt ovan, skulle SL:s regler kunna bli tillämpliga utan inskränkning på vinstandelsstiftelsen och inskränkt tillämplig på fonderna. Varje årsfond/anknuten stiftelse har sannolikt en på förhand bestämd destinatärkrets medan vinstandelsstiftelsen som utgör paraplyorganisation för förvaltningen inte kan sägas ha detta.¹²⁹ I de fall en ny vinstandelsstiftelse bildas för varje års avsättning måste den rimligen falla under 1 kap 7 § SL eftersom destinatärkretsen sannolikt är på förhand känd vid stiftandet.¹³⁰

Många vinstandelsstiftelseförordnanden får anses innefatta såväl befintliga anställda som i framtiden anställda vid det avsättande företaget. Detta torde gälla i de stiftelser där årliga avsättningar adderas till den tidigare stiftelseförmögenheten. Vid förordnandets avgivande kan i dessa fall inte alla destinatärer till stiftelsen anses vara kända, eftersom man vid denna tidpunkt inte vet vilka som kommer anställas i framtiden. En sådan vinstandelsstiftelse borde omfattas till fullo av SL:s bestämmelser.¹³¹

¹²⁷ Stiftelser som omfattas av 1 kap. 7 § får emellertid ha ett namn som innehåller ordet stiftelse. Detta följer av att 1 kap. 6 § SL endast föreskriver att en stiftelse måste ha ett namn, dock förutsatts att de grundläggande stiftelserekvisiten i 1 kap. 2 § är uppfyllda, jmf. Hemström, C. *Stiftelsernas rättsliga ställning* s. 21.

¹²⁸ Prop. 1993/94:9 s. 112.

¹²⁹ Isoz, H. *Stiftelselagen. En kommentar* s. 46 f och Lundén, B. *Stiftelser* s. 36.

¹³⁰ Lundén, B. *Stiftelser* s. 36.

¹³¹ Jmf. Prop. 1993/94:9 s. 304. Lagrådet ville för sin del inte utesluta att förordnanden för vinstandelsstiftelser ibland kan vara konstruerade så att destinatärkretsen blir mera obestämd.

En intressant fråga är vilka regler och normer som skall tillämpas när stiftelselagen inte tillfullo är direkt tillämplig? Olsson framhåller att för dylika situationer får allmänna stiftelserättsliga grundsatsen tillämpas, vilket i praktiken torde innebära en analog tillämpning av SL.¹³²

5.3 Analys av vinstandelsstiftelser – obligatoriskt och optionellt förvaltade vinstandelar

Att man vid klassificering av en vinstandelsstiftelse kan komma att brottas med vissa problem att infoga denna rättsfigur i den stiftelserättsliga ram som lagstiftaren tillhandahåller i SL har visats ovan, kap. 5.2.1. En bakomliggande orsak till detta skulle kunna vara att stiftelseväsendet inte i samma omfattning som övriga organisations- och associationsformer varit föremål för forskning. Vidare har det traditionsenligt varit så att stiftelser i Sverige framförallt begagnats för ideella, allmännyttiga och välgörande ändamål.¹³³ Mycket av den forskning som bedrivits har skett i denna kontext. När stiftelserna i ökande omfattning under de senaste årtiondena alltmer börjat exploateras för kommersiella ändamål har civilrättslig lagstiftning och praxis inte utvecklats i samma omfattning som skatterätten. Skatterätten har i högre utsträckning och i ett tidigare skede behövt ta ställning till och behandla dispositioner i anslutning till vinstandelsstiftelser, som en följd av den förutsägbarhet det ekonomiska livet eftersträvar.

Enligt min mening är det förtjänstfullt att betrakta fenomenet med vinstandelsstiftelser mot bakgrund av den anglosachsiska trusträtten. Det partsförhållande och de rättsverkningar som uppkommer mellan arbetsgivare, stiftelse och arbetstagare påminner mycket om det som uppkommer mellan inblandande parter vid en trust. Stiftelsen intar ställningen av förvaltare (trustee) till de medel som arbetsgivaren (settlor) avsätter från sitt resultat. Arbetstagaren är destinatär (beneficiary) till egendomen, men kan enligt svensk rätt inte göra anspråk på stiftelsens egendom. Egendomen har avsatts till stiftelsen för att verka för ändamålet att tillgodose destinatärerna. Arbetstagarna är följaktligen destinatärer till stiftelsen. De har ingen äganderätt till stiftelsens förmögenhet men kan ha en förväntan om att bli tillgodosedda. Pendangen till den rätt som kan utkrävas av trustee genom equity inom den anglosachsiska trusträtten, vilket man givetvis inte kan tala om i någon egentlig mening, uppnås primärt av att stiftelsen alltid är pliktig att följa och verka för sitt ändamål. På liknande sätt som vid tillämpning av equity i den anglosachsiska rätten kan man enligt svensk rätt tvinga stiftelsen att verka för stiftelsens ändamål. Att stiftelsen är pliktig att verka för att uppfylla sitt ändamål stipuleras i 2 kap. 1 § SL, genom att styrelsen alltid är skyldig att följa förordnandet.

¹³² Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper* s. 141.

¹³³ Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser* s. 50 f.

Av de organisationer och associationer som är etablerade i svensk rätt torde en stiftelse vara bäst lämpad att ikläda sig rollen som trustee p.g.a. av att stiftelsen är bunden vid sitt ändamål. Om det förvaltande organet är bundet till samma ändamål som förmögenhetsmassan minimeras risken för oportunistiska förfoganden. Hur förmögenheten skall användas regleras genom stiftelsens ändamål. Andra rättssubjekt är inte lika hårt knutna till sina ändamål vilka ofta inte är lika preciserade och kan ändras över tiden. Stiftelsens ändamål skyddas av 6 kap. SL där det framgår att föreskrifterna inte kan ändras i stiftelseförordnandet. Föreskrifterna får ändras, upphävas eller i särskilt fall åsidosättas endast om de på grund av ändrade förhållanden inte längre kan följas eller har blivit uppenbart onyttiga eller uppenbart stridande mot stiftarens avsikter eller om det finns andra särskilda skäl. För ändring av stiftelseförordnandet krävs dessutom Kammarkollegiets medgivande. Vidare torde tillsynsmyndigheten ha möjlighet att ingripa enligt 9 kap 3 § SL, om det kan antas att stiftelsens förvaltning eller revisionen av stiftelsen inte utövas i enlighet med stiftelseförordnandet eller bestämmelserna i SL.¹³⁴ Likaså om en styrelseledamot eller förvaltaren annars missköter sitt uppdrag. Ändamålsbundenheten skyddas också av skadeståndsbestämmelser i 5 kap. SL. Var och en som kan tänkas omfattas av stiftelsens ändamål kan stämna stiftelsens styrelseledamöter, förvaltare eller revisorer. Genom att stiftelsen är så hårt bunden till sitt ändamål samt att det finns långtgående möjligheter att sanktionera att ändamålet efterlevs åtnjuter vinstandelsstiftelsens intressenter ett skydd som kan liknas vid det som skapas genom equity i den anglosachsiska rätten. Även en vinstandelsstiftelse där SL är inskränkt tillämplig måste tillgodose sitt ändamål. Sanktionsmöjlighet genom skadestånd mot styrelsefunktionär eller anknuten förvaltare torde kunna aktualiseras enligt allmänna rättsgrundsatser, analog tillämpning av SL och 18 kap HB.

Det får anses klarlagt att egendom som avskiljts till en stiftelse alltid är stiftelsens egen. Stiftelsen åtnjuter sakrättsligt skydd till egendomen så snart avskiljandet vederbörligen gjorts. Därmed kan en via stiftelsens ändamål utpekad destinatar aldrig sägas inneha en reell fordran eller andel avseende stiftelsens förmögenhet. Om det skulle vara möjligt att rikta ett anspråk från en destinatar direkt mot stiftelsen på att bli tillgodosedd skulle inte stiftelsens äganderätt och ställning som juridisk person respekteras. Någon fordran mot en stiftelses förmögenhet kan således en destinatar aldrig ha, blott en förväntan om att bli tillgodosedd.

Vad som dock särskiljer vinstandelsstiftelser från andra stiftelser är att arbetstagaren/destinatären i många fall bereds möjlighet att låta medel som skall komma denne tillgodo kvarstå under stiftelsens förvaltning. Ett lämpligt sätt att hantera detta problem ur ett stiftelserättsligt perspektiv och samtidigt respektera stiftelsens äganderätt och egenskap av juridisk person; är enligt min mening att göra en åtskillnad mellan vad som fortsättningsvis kommer att benämnas obligatorisk och optionell förvaltning. Den obligatoriska förvaltningen upphör när egendom först kan komma att

¹³⁴ Tillsynsmyndighet är länsstyrelsen i det län där stiftelsens styrelse har sitt säte, 9 kap. 1 § SL.

utskiftas enligt vinstandelsstiftelsens förordnande och stadgar. Kvarstår egendom efter denna tidpunkt, på arbetstagarens/destinatärens begäran, under vinstandelsstiftelsens förvaltning föreligger optionell förvaltning.¹³⁵ Vid brytpunkten mellan obligatorisk och optionell förvaltning övergår äganderätten till egendomen från stiftelsen till arbetstagaren/destinatären. I detta ögonblick uppkommer följaktligen ett fordringsförhållande mellan arbetstagaren/destinatären och vinstandelsstiftelsen. Den av stiftelsen optionellt förvaltrade egendomen bör då behandlas som en form av redovisningsmedel i förhållande till den obligatoriskt förvaltrade egendomen. Rättsförhållandet mellan destinatären och stiftelsen vid optionell förvaltning företer stora likheter med vad som gäller vid värdepappersfonder där stiftelsen ikläder sig en roll som kan liknas vid ett fondbolags, medan arbetstagaren/destinatären intar ställning av andelsägare. Förpliktelser och skyldigheter mellan stiftelse och andelsägare bör kunna regleras genom analogislut i vissa avseenden till LIF, 18 kap. HB, vad som får anses avtalats mellan parterna liksom allmänna rättsgrundsatser.

Ovan återgivna ställningstagande beträffande vinstandelsstiftelser åtnjuter i mitt tycke mycket stor konformitet med civilrätten generellt och stiftelserätten specifikt, såsom den kommer till uttryck i Sverige. Med anledning av att förvaltningen av medel bör delas upp i obligatorisk och optionell förvaltning måste man säkerställa, vid förordnanden om vinstandelsstiftelser, att stiftelsens ändamål även innefattar att optionellt förvalta den egendom som arbetstagare/destinatär kommer att uppbära från stiftelsen. En stiftelse får ju endast bedriva verksamhet som är förenlig med dess ändamål.

¹³⁵ En skatterättslig bedömning som måste ha grundats på ett likartat civilrättsligt synsätt har gjorts i RÅ 1977 Aa 174 a.

6 Bodelning och utmätning avseende destinatärernas vinstandelar

6.1 Bodelning vid äktenskapsskillnad

6.1.1 Tjänstepension – en överblick

Här följer en översiktlig presentation av tjänstepensioner. Avsikten är att nedan i framställningen, kap. 6.1.4, göra vissa jämförelser mellan avsättning till tjänstepensioner och vinstandelsstiftelser.

Avtal om tjänstepension mellan arbetsgivare och arbetstagare är mycket ofta träffade genom kollektivavtal. Avsättning till tjänstepension brukar betraktas som en uppskjuten lönedel och rätten till tjänstepension intjänas under anställningstiden.¹³⁶ Karakteristiskt för avtalet är således att det, i merparten av fallen, träffas långt innan utbetalning äger rum och att fordran vid tidpunkten för utbetalning kan uppgå till mycket höga belopp. Arbetsgivaren periodiserar vanligen pensionskostnaderna årligen till dess att utbetalning sker. IL uppställer ett antal kvalitativa och kvantitativa regler för att avdragsrätt skall medges.

Syftet med de kvalitativa kraven är att endast sådana avsättningar vilka objektivt tjänar ett pensionssyfte skall gynnas.¹³⁷ Pensionsutfästelsen skall vara tryggad så att pensionsutbetalningen kan säkerställas. Tryggande av en pensionsavsättning kan ske på tre vis. A) Genom att arbetsgivaren tecknar av denne ägd pensionsförsäkring. B) Genom avsättning till pensionsstiftelse enligt TrL. C) Genom avsättning i arbetsgivarens balansräkning enligt TrL tillsammans med tecknade av kreditförsäkring. De två sistnämnda alternativen brukar benämnas pensionering i egen regi.¹³⁸ Det skall även tilläggas att de tre tryggandeformerna kan användas i kombination. För att de kvalitativa kraven skall vara uppfyllda krävs att utfästelsen motsvaras av vad som gäller för privat tecknade pensionsförsäkringar:

- Försäkringen skall ge rätt till ålders, sjuk eller efterlevandepension (58 kap. 6 § IL).
- Det är försäkringstagarens eller förmånstagares livs eller dödsfall som skall vara försäkrat (58 kap. 9,10 och 12 §§ IL).
- Ålderspension får inte utbetalas förrän försäkringstagaren eller förmånstagaren fyllt 55 år (58 kap. 10 § IL).

¹³⁶ Brattström, M. *Makars pensionsrättigheter* s. 177 not 2.

¹³⁷ Brattström, M. *Makars pensionsrättigheter* s. 116 not 63.

¹³⁸ Brattström, M. *Makars pensionsrättigheter* s. 180.

- Förmånstagare till efterlevandepension får endast vara make, sambo, tidigare make eller sambo eller barn till den försäkrade eller dennes make eller sambo (58 kap. 13 § IL).
- Lägsta utbetalningsperiod är 5 år med samma eller stigande belopp enligt huvudregeln (58 kap. 11, 14 och 15 §§ IL).
- Försäkringen får inte vara möjlig att pantsätta eller belåna.
- Försäkringen får enkom överlätas i samband med ändring av anställningsförhållanden, bodelning, utmätning eller konkurs (58 kap. 16 och 17 §§ IL).
- Villkoren i försäkringen får inte ändras så att ovanstående villkor inte efterlevs (58 kap. 16 § IL).

De kvalitativa kraven leder till att en tjänstepensionsförsäkring alltid utgör en livränteförsäkring i FAL:s mening.¹³⁹

Det främsta kvantitativa villkoret är att max 35 % av lönen, dock högst max 10 prisbasbelopp, kan avsättas avdragsgillt. Under vissa förutsättningar kan större avdrag medges, dessa förutsättningar kommer emellertid att lämnas därhän i den fortsatta framställningen.¹⁴⁰

Vid bodelning undantas vanligen rätt till tjänstepension eftersom arbetstagaren saknar förfoganderätt och rättigheten är oöverlåtbar. Rätt till tjänstepension betraktas därför i allmänhet som särskild egendom enligt 10 kap. 3 § 1 st. ÄktB.¹⁴¹ Om trygghandlet sker genom pensionsförsäkring kan denna endast överlätas till arbetstagaren vid förändrade anställningsförhållanden. Arbetstagaren blir då försäkringstagare och försäkringen kan ingå i dennes bodelning, 58 kap. 17 § IL p. 3, eftersom arbetstagaren kan förfoga över pensionsrättigheten. Vissa undantag har dock uttalats i praxis.¹⁴² Om en pensionsutfästelse är tryggad genom pensionsstiftelse enligt TrL utgör dess medel en pantsäkerhet i förhållande till företagets pensionsutfästelse. Om stiftelsens tillgångar vid likvidering skall nyttjas för köp av pensionsförsäkringar, 20-21 §§ TrL, sker detta för arbetsgivarens räkning varav följer att försäkringarna kommer att vara ägda av arbetsgivaren. En stiftelsetryggad pensionsrätt kan följaktligen i princip aldrig ingå vid en bodelning.¹⁴³ Inte heller kreditförsäkrade pensionsutfästelser kan vara föremål för bodelning eftersom rättigheten anses oöverlåtbar i likhet med fordran på lön som inte förfallit till betalning.¹⁴⁴

¹³⁹ Brattström, M. *Makars pensionsrättigheter* s. 116 ff.

¹⁴⁰ 28 kap. 5 § IL.

¹⁴¹ Prop. 1997/98:106 s. 62 och Teleman, Ö. *Bodelning under äktenskap och vid skilsmässa* s. 69 ff.

¹⁴² Vissa pensioner vilka var tryggade genom SPP-försäkring har ansetts utgöra arbetstagarens enskilda egendom även då denne varit försäkringstagare och ägare av försäkringen, eftersom överlåtbarheten varit inskränkt genom försäkringsvillkoren. Se NJA 1958 s. 671 och NJA 1960 s. 411.

¹⁴³ Se allmänt Palm, A. *Pensionsstiftelser*, dock särskilt s. 113.

¹⁴⁴ Brattström, M. *Makars pensionsrättigheter* s. 193.

6.1.2 Vinstandelar – giftorättsgods, enskild egendom eller särskild egendom

Det får inledningsvis konstateras att den osäkerhet som omgärdat vinstandelsstiftelser p.g.a. av brist på civilrättslig lagstiftning, praxis och doktrin även innefattar egendomens beskaffenhet vid bodelning med anledning av arbetstagares/destinatärs bodelning vid skilsmässa. Den sortering vilken jag förordat under kap. 5.3 i obligatoriskt och optionellt förvaldade vinstandelar bör få stor relevans för frågan. Andelar under obligatorisk förvaltning är vinstandelsstiftelsens egendom och kan inte vara föremål för bodelning, eftersom arbetstagaren/destinatären varken äger den förvaldade egendomen eller en andel i vinstandelsstiftelsen. När det skall bestämmas huruvida vinstandelar skall beaktas vid bodelning med anledning av äktenskapsskillnad är det endast andelar vilka står under optionell förvaltning av stiftelsen, se kap 5.3, som kan komma ifråga. Andelar under obligatorisk förvaltning kommer således inte vidare beröras nedan.

En fundamental och allmängiltig regel vid bodelning är att en makes egendom betraktas som giftorättsgods om den inte utgör enskild egendom, vilket kan avtalas mellan makarna i form av ett äktenskapsförord alternativt uppkomma vid ett antal andra förmögenhets- och familjerättsliga dispositioner, 7 kap. 2-3 §§ ÄktB. Finns således ett äktenskapsförord som innefattar att vinstandelar skall vara enskild egendom skall detta beaktas. Att enskild egendom är undantagen från bodelning framgår av 10 kap. 1§ ÄktB.

Bortsett från enskild egendom finns vissa förmögenhetsrättigheter som intar en särställning enligt 10 kap. 3 § ÄktB och följer inte alltid bestämmelserna om giftorättsgods, s.k. särskild egendom.¹⁴⁵ Sådan egendom är behäftad med överlåtelseförbud och/eller är av personlig art och det skulle strida mot vad som gäller för rättigheten om den skulle ingå i bodelning. Generellt avser bestämmelsen om särskild egendom rätten till något framledes konkret utfallande vilket i allmänhet faller utanför bodelning.¹⁴⁶ Man vill undvika ägarbyte som strider mot rättighetens natur eller om dem givna föreskrifter.¹⁴⁷ Ett överlåtelseförbud kan vara uppställt i lag, avtal eller annars föreligga enligt allmänna rättsgrundsatser. Enligt förarbetena till ovanstående lagbestämmelse skall föreskrifter i form av överlåtelseförbud respekteras.¹⁴⁸ Stadgandet i 10 kap. 3 § ÄktB ger inget svar på vilka konkreta rättigheter som omfattas. Utgångspunkt får istället tas i vad som vid varje tidpunkt är oöverlåtbart och/eller av personlig art enligt förmögenhetsrätten och andra relevanta rättsområden.¹⁴⁹ Det bör anmärkas att som överlåtelse i strikt juridisk mening inte avses äganderättsövergång genom bodelning. Det får dock tas för givet att de ändamålssynpunkter vilka

¹⁴⁵ Teleman, Ö. *Bodelning under äktenskap och vid skilsmässa* s. 47.

¹⁴⁶ Prop. 1997/98:106 s. 1.

¹⁴⁷ Teleman, Ö. *Bodelning under äktenskap och vid skilsmässa* s. 67.

¹⁴⁸ Prop. 1997/98:106 s. 25.

¹⁴⁹ Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m.* s. 297.

utgör förbud mot att genom köp, byte eller gåva överlåta viss egendom måste anses gällande även vid bodelning.¹⁵⁰

Åtskillnad görs mellan rättigheter som är oöverlåtbara av sociala hänsyn till den berättigade, den förpliktades intresse och överlåtelseförbud genom testamente och gåva av tredje man.¹⁵¹ Under först nämnda kategori sorterar bl.a. rätten till lön, studiebidrag och till pensionsförmåner. Såvitt avser rätten till pension spelar det ingen roll hur denna är tryggad av arbetsgivaren. Beträffande vissa offentligrättsliga förmåner har det uttryckligen reglerats i lag att de inte kan överlåtas, t.ex. lagen (1962:381) om allmän försäkring.¹⁵² Beträffande den andra kategorin innefattas rättigheter som inte kan överlåtas av den berättigade med hänsyn till den förpliktade parten. Möjligheten att i samband med onerösa avtal ställa upp förbud för den berättigade att överlåta egendomen är begränsad, främst av hänsyn till den berättigades eventuella borgenärer liksom makes bodelningsanspråk. Ett överlåtelseförbud som uppställts enbart i den berättigades intresse bör inte godtas, däremot kan ett dylikt förbud godtas om det är uppställt i den förpliktades intresse.¹⁵³ Vidare skall också beaktas vilken bindning rättigheten har till den berättigades person liksom vad som gäller enligt lag och kontraktsrättsliga principer. Den tredje kategorin avseende överlåtelseförbud vid benefika rättshandlingar kommer inte närmare utvecklas här eftersom vinstandelar, vilka är föremål för behandlingen, alltid får anses härröra ur ett oneröst avtal, enligt min mening. En grundläggande förutsättning för att åtnjuta tilldelning ur en vinstandelsstiftelse är att man varit i tjänst hos den arbetsgivare som gör avsättning till stiftelsen. Tilldelning fordrar en motprestation. Därför kan knappast påstås att avsättningen är en benefik disposition. Någon personlig relation som kan motivera en dylik gåvodisposition mellan arbetsgivare och arbetstagare torde heller inte vara för handen. Därmed brister det benefika momentet. Ytterligare ett auktoritetsskäl som styrker detta resonemang är att ersättningar från vinstandelsstiftelser inkomstbeskattas. Huruvida vinstandelar kan ses som särskild egendom kommer problematiseras och behandlas vidare nedan under kap. 6.1.4.

6.1.3 Svea hovrätts dom 1996-11-06 T 59/96

Svea hovrätt har avgjort ett mål¹⁵⁴ där fråga var om vinstandelar i dåvarande Astras resultatandelssystem skulle vara föremål för bodelning eller klassificeras som särskild egendom. Hustrun yrkade att hennes vinstandelar skulle undantas från bodelning enligt 10 kap. 3 § 1 st., eftersom de var oöverlåtbara. Villkoren i resultatdelningssystemet var sådana att medel avsattes i särskilda fonder för vart år, vilka förvaltades av en

¹⁵⁰ Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m.* s. 298 f.

¹⁵¹ Agell, A. *Äktenskap, samboende, partnerskap* s. 96 f. och Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m.* s. 300.

¹⁵² Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m.* s. 303 f.

¹⁵³ Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m.m.* s. 305 not 30.

¹⁵⁴ Svea hovrätts dom 1996-11-06 T 59/96.

vinstandelsstiftelse. Andelarna var fria för utbetalning efter fem år. Vid tidpunkten för bodelningen var fyra av fem års andelar fortfarande under obligatorisk förvaltning (*min benämning*) av stiftelsen. Hovrätten fann precis som tingsrätten att vinstandelarna skulle ingå i bodelningen och följaktligen klassificeras som giftorättsgoods. De anförda skälen för detta var:

- Att reglerna om särskild egendom utgör ett undantag från huvudregeln om att makars giftorättsgoods skall bodelas och skall därför tolkas restriktivt.
- Att vinstandelarna ofta kan antas utgöra en betydande del av makars förmögenhet och att undanta dem skulle strida mot syftet med bodelningsinstitutet.
- Att vinstandelarna inte kan anses utgöra lön och därmed inte undantas p.g.a. sociala hänsyn, eftersom vinstandelarna inte var direkt kopplad till hustruns individuella arbetsprestation.
- Att vinstandelarna hade karaktären av en benefik överlåtelse eftersom Astra inte erhållit någon närmare bestämd motprestation av hustrun. Vid benefika rättshandlingar skall överlåtelseförbudet vara uppställt i den förpliktades intresse. Eftersom vinstandelarna kunde överlåtas efter fem år saknades detta intresse.
- Att hustruns vinstandelarna endast representerade ett icke ideellt värde och därför inte kunde anses vara av någon personlig art som förtjänade att undantas från bodelningen.
- Att Astras intresse av att överlåtelseförbudet bibehölls kunde tillgodoses genom att tillskifta hustrun dem vid lottläggningen.

6.1.4 Slutsatser

Huruvida en makes vinstandelarna skall undantas från bodelning p.g.a. att den utgör särskild egendom är en komplex frågeställning, där flera jämförelser är adekvata. Som tidigare påpekats måste varje stiftelseförordnande och däri givna villkor bedömas individuellt. Hur dessa villkor är utformade kan tänkas få betydelse för om vinstandelarna skall klassificeras som särskild egendom eller inte.

Liksom vinstandelarna i domen ovan är det vanligt förekommande i stiftelseförordnanden att dessa är behäftade med överlåtelseförbud, så länge de på något vis står under stiftelsens förvaltning.¹⁵⁵ Överlåtelseförbud kan, vid tillämpning av 10 kap. 3 § ÄktB, respekteras om det är uppställt i den förpliktades intresse och egendomen härrör ur ett oneröst avtal. Vinstandelsstiftelsen torde enligt sitt ändamål i denna situation ha att tillgodose andelsägaren med förvaltning av dennes vinstandelarna. Om man kan tala om arbetsgivaren som förpliktad så skulle dennes intressen kunna avse både förmånlig beskattning och att ge arbetstagarna incitament. Dessa intressen får likväl antas kunna bli tillgodosedda under den obligatoriska förvaltningstiden, vilken arbetsgivaren för övrigt i princip kan diktera själv.

¹⁵⁵ Jmf. även Oktogonen och Sporren under kap. 3.4.

Något argument för att optionellt förvaltade vinstandelar skall klassificeras som särskild egendom kan således, enligt min mening, inte hämtas endast på grundval av ett uppställt överlåtelseförbud.

Rätt till tjänstepension ingår i princip aldrig i en bodelning, eftersom den utgör särskild egendom p.g.a. sociala hänsyn, 10 kap. 3 § ÄktB. Resultatandelssystem där vinstandelarna betalas ut under minst fem år samt står under obligatorisk förvaltning tills innehavaren uppnår en ålder av 55 år eller äldre kan förete påtagliga likheter med rätt till tjänstepension. Avsättning till vinstandelsstiftelse betraktas förmodligen såväl av arbetsgivaren som av den anställde som en form av pension, inte minst vid beaktande av andelsägarens ålder vid utbetalningen.¹⁵⁶ Även objektivt synes avsättningen tjäna ett pensionssyfte. Ytterligare påtagliga skäl härför är att arbetsgivaren svarar för avsättningen av medel samt att rättigheten kan vara föremål för reglering i kollektivavtal i båda fallen.¹⁵⁷ Avsättningen till vinstandelsstiftelsen är vidare avdragsgill för arbetsgivaren och beläggs med särskild löneskatt, enligt lag (1990:659) om särskild löneskatt på vissa förvärvsinkomster, motsvarande en avsättning till tjänstepension.¹⁵⁸

Vidkommande vinstandelar har redan sagts att en fordran mellan arbetstagaren/destinatären och stiftelsen först kan uppkomma då den obligatoriska förvaltningstiden är till ända. Avseende rätt till tjänstepension föreligger hela tiden en fordran mellan arbetsgivare och pensionsborgenär, vilken växer i takt med att pensionsrätten tjänas in. När den obligatoriska förvaltningstiden är till ända beträffande vinstandelarna kan arbetstagaren/destinatären själv anses förfoga över dem. Situationen påminner om när en tjänstepensionsförsäkring överlåtits från arbetsgivare till arbetstagare i samband med ändrade anställningsförhållanden och försäkringen kan då ingå i en bodelning. I praxis, NJA 1958 s. 671 och NJA 1960 s. 411, har dock sådana försäkringar ändock hållits utanför bodelning eftersom pensionen skulle utgå till den som angivits som pensionsberättigad i försäkringsvillkoren och detta förhållande kunde inte ändras efter anställningens upphörande. De överlåtelseförbud avseende andelarna som regelmässigt finns uppställda i vinstandelsstiftelsernas stadgar skulle i detta avseende kunna fylla samma funktion som nämnda försäkringsvillkor. Vinstandelarna torde normalt aldrig kunna utbetalas till annan än arbetstagaren/destinatären eller dennes dödsbo. Sammantaget anser jag att i de fall likheterna med tjänstepension är så stora som beskrivits ovan, goda skäl finns att låta vinstandelarna klassificeras som särskild egendom enligt ÄktB 10 kap. 3 §.

För att anknyta till Svea hovrätts ovan refererade dom finner jag att den tämligen lätt kan angripas. Fyra av fem års vinstandelar vilka var föremål för tvisten stod fortfarande under obligatorisk förvaltning av stiftelsen. Följaktligen utgör andelarna stiftelsens egendom och kan inte ingå i en bodelning under några villkor. Enligt min mening skulle endast det års

¹⁵⁶ Prop. 1996/97:21 s. 25.

¹⁵⁷ Agell, A. *Nordisk äktenskapsrätt* s. 316.

¹⁵⁸ Edvardsson, L. *Skatteregler för incitamentsprogram* s. 288 f.

vinstandelar som stod under optionell förvaltning ingå i bodelningen, eftersom just det i målet aktuella vinstandelssystemet inte uppvisade de likheter med avsättning till tjänstepension som redogjorts för ovan. I övrigt ställer jag mig även kritisk till hovrättens bedömning att vinstandelarna skulle ha en benefik karaktär, vilket motiverats ovan kap. 6.1.2.

6.2 Utmätning

6.2.1 Allmänt om utmätning

I stort sett all slags egendom som tillhör en gäldenär kan tas i anspråk vid utmätning, såväl fordringar som rättigheter av olika slag, 4 kap. 17 § UB.¹⁵⁹ Gäldenärens beneficium måste dock alltid beaktas, 5 kap. 1 – 2 §§ UB. En ytterligare grundläggande förutsättning för utmätning är att egendomen kan överlåtas och betingar ett ekonomiskt värde, 5 kap. 5 § och 4 kap. 3 § UB. Att egendom inte kan överlåtas kan bero på olika omständigheter. Överlåtelseförbud kan bl.a. följa av föreskrift i lag, genom gåva eller oneröst avtal eller genom anknytning till den berättigades person, exempelvis familjerättsligt underhållsbidrag som icke förfallit till betalning.¹⁶⁰ Beträffande överlåtelseförbud i samband med onerösa avtal har tidigare ansetts att förbudet bör respekteras om det har uppställts i överlåtarens intresse. I senare praxis har emellertid onerösa avtal innefattande överlåtelseförbud för en förvärvare inte respekterats och utmätts trots att förbudet varit uppställt i överlåtarens intresse.¹⁶¹ Frågan om ett överlåtelseförbuds sakrättsliga verkan får i övrigt avgöras enligt civilrättsliga regler.¹⁶²

Vidare är rätt till pension och livränta av sociala skäl i princip utmätningssfri, i den utsträckning som krävs för gäldenärens försörjning, 5 kap. 8 § UB. Detta gäller oavsett om pensionen eller livräntan utgår på grund av lag, utfästelse av arbetsgivaren eller försäkringsavtal eller av annat skäl. Vad som avses med pension eller livränta skall enligt förarbetena i första hand bedömas efter gängse språkbruk.¹⁶³ Med livränta torde avses en förmån vilken utfaller periodiskt och som för sitt bestånd är beroende av någon persons liv, d.v.s. livränta kan bara utgå till någon som är vid liv. Den behöver inte vara livsvarig, d.v.s. utgå så länge den berättigade är vid liv. Med pension torde avses periodisk förmån vilken utgår som vederlag för

¹⁵⁹ Walin, G. m.fl. *Utsökningsbalken* s. 155.

¹⁶⁰ Walin, G. m.fl. *Utsökningsbalken* s. 221.

¹⁶¹ I NJA 1974 s. 376 handlade det om ett skriftligt avtal där ett antal tavlor sålts under villkor att tavlorna inte skulle få avyttras utan säljarens medgivande förrän de betalats fullt ut av köparen. Överlåtelseförbudet var uppenbart uppställt i säljarens intresse eftersom det utgjorde en säkerhet för fordran. HD fann att överlåtelseförbudet inte utgjorde hinder mot utmätning. NJA 1993 s. 468 rörde ett överlåtelseförbud avseende ett antal fastigheter. HD fann att sådana överlåtelseförbud hade endast en obligationsrättslig verkan och var ej sakrättsligt verksamt. Till saken hörde bl. a. att fastigheterna var pantsatta till säkerhet för köparens hypoteksbolag.

¹⁶² Walin, G. m. fl. *Utsökningsbalken* s. 221.

¹⁶³ SOU 1964:57 s. 250.

anställning.¹⁶⁴ Det av lagstiftaren uttalade syftet med att undanta rätt till pension eller annan livränta har angetts vara att skapa ett skydd på längre sikt i den mån rättigheten behövs för gäldenärens försörjning. Bedömningen skall ske med blick på framtiden. Följaktligen är det inte det omedelbara behovet av försörjning som skall tillgodoses utan framförallt behovet på sikt.¹⁶⁵ Om gäldenären har fler än en rättighet till pension eller livränta så skall dessa läggas ihop vid bedömningen. Vid bedömningen av gäldenärens försörjningsbehov kan viss utgångspunkt tas i de statliga pensionsförmånerna.¹⁶⁶

I 5 kap. 10 § UB stadgas att förbud mot utmätning även kan följa av föreskrifter i annan lagstiftning än UB. Exempel härpå är kapital- och livränteförsäkringar, 116 och 118 §§ FAL.

6.2.2 Slutsatser

Samma distinktion mellan obligatoriskt och optionellt förvaldade vinstandelar bör göras vid utmätning som vid bodelning. De förra utgör inte arbetstagarens/destinatärens egendom, jmf. 4 kap. 17 § UB. Egendomen är fortfarande bunden enligt vinstandelsstiftelsens stadgar, dvs. den av stiftelsen förvaltade förmögenheten är fortfarande stiftelsens egendom och kan endast tas i anspråk för stiftelsens gäld. Beträffande optionellt förvaltade vinstandelar föreligger enligt min mening ett fordringsförhållande mellan innehavaren av vinstandelarna och vinstandelsstiftelsen som för tankarna till vad som gäller mellan fondandelsägare och fondbolag.¹⁶⁷ Vinstandelsinnehavaren kan fordra att få sina vinstandelar inlösta med iakttagande av de regler och tidsfrister som gäller enligt vinstandelsstiftelsens utbetalningsvilkor.

Vid bedömningen av hur de optionellt vinstandelarna skall behandlas vid utmätning hos andelsinnehavaren får hänsyn tas till om gäldenärens egendom är behäftad med överlåtelseförbud. Precis som jag anfört under kap. 6.1.4 är min bedömning att de optionellt förvaltade vinstandelarna inte kan anses ha tillkommit andelsinnehavaren på benefik grund, jmf. kap. 6.1.2. Möjligheten till att respektera ett överlåtelseförbud med hänsyn till den förpliktade, d.v.s. stiftelsens och möjligen arbetsgivarens intressen, synes mindre inom exekutionsrätten än inom familjerätten mot bakgrund av ovan nämnd praxis och det allmänna borgenärsskyddet. Således bör inte vinstandelar fredas från utmätning enkom på grund av överlåtelseförbud, jmf. kap. 6.1.4.

Om vinstandelssystemet uppvisar stora likheter med pensionsutfästelser såsom beskrivits under kap. 6.1.4 kan dessa undantas från utmätning enligt 5 kap. 8 § UB. Emellertid gäller undantaget endast till den del

¹⁶⁴ SOU 1964:57 s. 91 f.

¹⁶⁵ Rodhe, K. *Handbok i sakrätt* s. 107 f med angivna hänvisningar.

¹⁶⁶ Walin, G. *Utsökningsbalken* s. 227.

¹⁶⁷ Jmf. kap. 5.1.2.

vinstandelarna svarar för gäldenärens framtida försörjningsbehov med beaktande av eventuella andra livräntor och pensionsrättigheter.

I 5 kap. 10 § UB hänvisas till utmätningsfrihet föreskriven i övriga lagar. Utmätningsfrihet föreligger t.ex. under vissa förutsättningar enligt 116 och 118 §§ FAL för livränteförsäkringar och kapitalförsäkringar och då för försäkringens utfallande belopp i dess helhet. Att i detta fall göra analogislut till FAL:s tvingande bestämmelser om utmätningsfrihet¹⁶⁸ avseende livränte- och kapitalförsäkringar torde dock bära för långt.¹⁶⁹

Sammanfattningsvis så bör optionellt förvaltade vinstandelar kunna utmätas under förutsättning att de inte faller under 5 kap. 8 § UB. Utmätningbara andelar bör enligt min åsikt kunna jämföras med en fordran vilken förfaller till betalning efter uppsägning med beaktande av respektive vinstandelsstiftelses utbetalningsregler. Sekundogäldenären, d.v.s. vinstandelsstiftelsen, kan då meddelas förbud att fullgöra betalning av fordran till någon annan än Kronofogdemyndigheten, 6 kap. 3 § UB.

¹⁶⁸ Att bestämmelserna om utmätningsfrihet är tvingande följer av 3, 116, 118 §§ FAL.

¹⁶⁹ FAL är endast tillämplig på företag vilka bedriver försäkringsrörelse. Vad som avses med försäkringsrörelse definieras varken i FAL eller i FRL. Försäkringsrörelse får emellertid endast drivas av försäkringsaktiebolag och ömsesidigt försäkringsbolag som beviljats koncession av Finansinspektionen. En understödsförening kan dock driva försäkringsrörelse enligt 2 § FAL. En understödsförening måste emellertid även den vara registrerad hos Finansinspektionen och stå under dess tillsyn. Analogislut till lag som ej är direkt tillämplig torde endast kunna göras avseende dispositiva civilrättsliga fall, jmf Peczenik, A. *Juridikens teori och metod* s. 55.

Litteraturförteckning

Citerad litteratur

- Agell, A. *Nordisk äktenskapsrätt*, Nordiska ministerrådet, Köpenhamn (2003)
- Agell, A. *Äktenskap, samboende, partnerskap*, Iustus, Uppsala (2004)
- Bergström, C., & Samuelsson, P., *Aktiebolagets grundproblem*, 2 uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm (2001)
- Bergström, S. *Skatter och civilrätt*, Liber förlag, Stockholm (1978)
- Bergholtz, G. *Ratio et Auctoritas*, Juridiska föreningen, Lund (1987)
- Bogdan, M., *Komparativ rättskunskap*, 2 uppl., Nordstedts juridik, Stockholm, (2003)
- Brattström, M. *Makars Pensionsrättigheter*, Iustus, Uppsala (2004)
- Cars, H. C., *Andel i vinst*, Norstedt, Stockholm (1975)
- Dahlman, C., Glader, M. & Reidhav, D. *Rättsekonomi*, Studentlitteratur, Lund (2002)
- Edvardsson, L., *Skatteregler för incitamentsprogram*, Norstedts Juridik, Stockholm (2002)
- Hagstedt, J. A., *Om beskattning av stiftelser*, Norstedts Juridik, Stockholm (1972)
- Hemström, C., *Organisationernas rättsliga ställning*, 6 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm (2000)
- Hemström, C., *Stiftelsernas rättsliga ställning*, Norstedts Juridik, Stockholm (1996)
- Hessler, H., *Om stiftelser*, Norstedts Juridik, Stockholm (1996)
- Isoz, H., *Stiftelselagen. En kommentar*, Norstedts Juridik, Stockholm (1997)
- Johansson, S., *Nial Svensk associationsrätt i huvuddrag*, 8 uppl, Norstedts juridik, Stockholm (2001)
- Lundén, B., *Stiftelser*, 5 uppl., Björn Lundén Information, Näsviken (2002)

Olsson, K. *Näringsdrivande stiftelser*, Neurenius & Santerus Förlag, Stockholm (1996)

Olsson, K. *Säregna stiftelsetyper*, Stiftelser i Norden II, Gads Forlag, Köpenhamn (2002)

Palm, A. *Pensionsstiftelser: pension direkt i företag : stiftelse, skuldföring och att säkra pension utan kapital i försäkring*, Björn Lundén Information, Näsvisen (2003)

Peczenick, A. *Juridikens teori och metod*, Fritze, Stockholm (1995)

Pålsson, A-M. & Samuelsson, P., *Värdepappersfonder som placeringsform, Reports from the Personal Finance and Family Business Research Program*, Lund (2001)

Rodhe, K. *Handbok i sakrätt*, Norstedt, Stockholm (1985)

Skatteverket, *Handledning för stiftelser och ideella föreningar*, Stockholm (2004)

Teleman, Ö. *Bodelning*, Norstedts Juridik, Stockholm (1998)

Tottie, L. *Äktenskapsbalken och promulgationslag m m.*, Norstedts Juridik, Stockholm (1990)

Walén, G., Gregow, T. & Löfmarck, P., *Utsökningsbalken*, 3 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm (1999)

Citerade lagförarbeten (Offentligt tryck)

SOU 1964:57 *Utsökningsrätt III. Exekution i lön. Beneficium m m.*

SOU 1969:16 *Värdepappersfonder m m.*

SOU 1978:73 *Kontroll av utländsk företagsetablering i Sverige , m m.*

SOU 1994:147 *Former för statlig verksamhet*

SOU 1995:63 *Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar*

DsJu 1987:14 *Stiftelser. Förslag till lag om stiftelser*

Prop. 1991/92:60 *Om skattepolitik för tillväxt*

Prop. 1992/93:29 *Om vissa socialavgiftsfrågor*

Prop. 1993/94:9 *Stiftelser*

Prop. 1996/97:21 *Nedsättning av socialavgifter m m*

Prop. 1997/98:106 *Pensionsrättigheter och bodelning*

Prop. 2002/03:150 *En ny lag om investeringsfonder*

Övrigt material

Föreningssparbanken Sjuhärad AB, *Regelverk Vinstandelssystem vid Föreningssparbanken Sjuhärad AB* (2000)

Föreningssparbanken Sjuhärad AB:s vinstandelsstiftelse *Sporren, Stadgar* (1999)

Palmqvist, A. & Swärdh, M. *Motiverar vinstandelssystem? -En undersökning av FöreningsSparbanken Sjuhärads vinstandelssystem*, kandidatuppsats vid Handelshögskolan i Göteborg (2004)

Stiftelsen Oktagonen, *Oktagonen. Från idé till verklighet*, Stockholm (1998)

Stiftelsen Oktagonen, *Stadgar* (1973)

Svensson, J., Handelsbanken Capital Markets, intervju, (per den 18:e jan. 2005)

www.handelsbanken.se (per den 18:e jan. 2005)

Rättsfallsförteckning

Citerade rättsfall från förvaltningsdomstolar

RÅ 1970 ref. 7

RÅ 1974 ref. 16

RÅ 1977 Aa 174 a.

RÅ 1983 ref. 1:9

RÅ 1984 ref. 1:72

RÅ 1985 ref. 1:11

RÅ 1986 not. 374

RÅ 1987 not. 19

RÅ 1988 not. 131

RÅ 1990 ref. 35

RÅ 1990 not. 356

RÅ 1992 ref. 30

RÅ 1994 ref. 38.

RÅ 2001 ref. 17

RÅ 2002 not. 49

Citerade rättsfall från allmänna domstolar

NJA 1958 s. 671

NJA 1960 s. 411

NJA 1972 s. 573

NJA 1974 s. 376

NJA 1993 s. 468

Svea hovrätts dom 1996-11-06 T 59/96